

**УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ**

Факультет соціальної та психологічної освіти
Кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»

на тему:

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ
КУЛЬТУРИ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ І МОЛОДІ**

Виконала: студентка II курсу,

262 групи спеціальності 231

Соціальна робота

Освітня програма: Соціальна робота

Вовчок Оксана Василівна

Керівник: доцент Клименко Ю.А.

Рецензент: доцент Балдинюк О.Д.

Умань – 2023 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 КУЛЬТУРА ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ І МОЛОДІ ЯК ПРЕДМЕТ МУЛЬТИДИСЦИПЛІНАРНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
1.1.Культура поведінки як наукове та філософське поняття.....	7
1.2 Зміст та умови виховання культури поведінки дітей.....	12
1.3.Особливості формування культури поведінки юнацтва.....	20
1.4. Історична перспектива формування культури поведінки дітей і молоді.....	29
РОЗДІЛ 2 СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ І МОЛОДІ.	
1.1.Рівні сформованості культури поведінки у дітей.....	37
2.2.Реалізація програми розвитку культури поведінки дітей.....	41
2.3.Узагальнення соціально-педагогічних умов розвитку культури поведінки дітей.....	52
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	66
ДОДАТКИ.....	72

ВСТУП

У Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті, Законах України “Про освіту”, “Про дошкільну освіту”, зазначено, що реформування освітньої системи має сприяти утвердженню людини, як найвищої соціальної цінності, а головним завданням виховання – розвиток у дитини духовної культури як домінуючої у структурі особистості [52].

Визначальними у цьому зв’язку вирізняються принципи гуманізації і демократизації. Актуальність дослідження проблеми виховання культури поведінки дітей зумовлюється новою соціокультурною ситуацією та протиріччям між проголошеним гуманізмом освіти й усе ще існуючим авторитаризмом у вихованні особистості.

Основа етичного підходу до культури поведінки особистості (Л. Волченко, В. Єфименко, В. Малахов та ін.) полягає в тому, що будь-які вчинки людини розглядаються у діалектиці добра і зла. Відповідно моральна поведінка оцінюється за принципом “максимізації добра і мінімалізації зла”, а критерієм її розвитку вважається якісна характеристика моральних цінностей. Виходячи з цього, під культурою поведінки розуміють сукупність форм повсякденних дій і вчинків людини, в яких віддзеркалюються моральні та естетичні поведінкові норми (А. Гусейнов, О. Дробницький, І. Кон) [55].

У широкому розумінні, поведінка є моральною, “якщо узгоджується з вимогами моралі, її нормами та цінностями”. У вузькому розумінні, власне моральною є лише та поведінка, “яка ґрунтується на усвідомленому виборі її суб’єкта і має на меті активне утвердження певних моральних цінностей”. Отже, моральна поведінка є складником загальної культури поведінки. При цьому здатність особистості у ситуації вибору дотримуватися моральної поведінки вказує на високий рівень розвитку її культури поведінки.

У психології (І. Бех, Л. Божович, Л. Колберг, В. Роменець, С. Рубінштейн, та ін.) культура поведінки кваліфікується як динамічне особистісне утворення, що поступово виявляється, формується і видозмінюється протягом життя людини в процесі вчинкових дій. Отже, саме вчинок, за переконанням багатьох вітчизняних психологів (І. Бех, Л. Божович, Л. Виготський, О. Киричук, В. Роменець), виступає логічним осередком культурної поведінки особистості.

Педагоги минулого (Я. Коменський, П. Лесгафт, Дж. Локк, М. Монтессорі, Р. Оуен, Й. Песталоцці, Ж.Ж. Руссо) визначальним у формуванні культури поведінки дітей дошкільного віку вважали вплив родини. Актуальними і сьогодні є такі виділені ними принципи виховання культури поведінки: природовідповідності і культуровідповідності; необхідності її виховання з раннього віку; наступності між дошкільною і шкільною освітою; надання дитині права на свободу і самостійність з метою накопичення досвіду соціальної поведінки; вплив на емоційно-почуттєву сферу; забезпечення єдності чуттєвого і раціонального у формуванні поведінкових звичок; виховання засобами казки, музики, зображувального мистецтва, природи як такими, що залучають до добра, краси, людяності [55].

У педагогіці виділяються такі форми організації виховного процесу: керівництво життєдіяльністю дітей, спільна діяльність вихователя та дітей на основі співробітництва, спілкування дитини з членами своєї сім'ї, допомога їм, спілкування з однолітками, організація колективної діяльності дітей, інформаційно-масові форми (бесіда, роз'яснення).

Серед методів виховання культури поведінки вчені виділяють бесіду, вправління, гру, позитивний приклад, створення та використання виховуючих ситуацій, заохочення та покарання. На думку Я.А. Коменського, виховання культури поведінки дітей до 6 років здійснюється у материнській школі (сім'ї). Оскільки в дітях більше першородної чистоти, незіпсованості, позитивних

творчих сил, ніж гріха, тому завданням виховання є утвердження позитивних якостей особистості, надання допомоги у розвитку духовних здібностей.

Метою дослідження є вивчення соціально-педагогічних умов формування культури поведінки дітей та молоді.

Відповідно до мети роботи нами були поставлені наступні завдання:

1. Окреслити сутність поняття культура поведінки та визначити його компоненти;
2. Здійснити історичну міждисциплінарну розвідку підходів до формування культури поведінки дітей та молоді.
3. Визначити рівні сформованості культури поведінки дітей та апробувати програму розвитку культури поведінки.
4. Окреслити соціально-педагогічні умови формування культури поведінки дітей.

Об'єкт дослідження – культура поведінки дітей та молоді як предмет міждисциплінарного вивчення.

Предмет дослідження – соціально-педагогічні умови формування культури поведінки дітей.

Методи дослідження: - теоретичні: теоретико-методологічний аналіз і зіставлення інформації з загальної та спеціальної соціально-психологічної наукової літератури, узагальнення та систематизація теоретичних даних – з метою визначення стану розробленості проблеми та перспективних напрямів її вирішення; - емпіричні: спостереження, бесіда, анкетування, тестові методики спеціальної психолого-педагогічної діагностики, констатувальний, формувальний експеримент.

Теоретичне значення дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні поняття культура поведінки дітей та молоді, рівні сформованості культури поведінки дітей, соціально-педагогічні умови формування культури поведінки дітей.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані у процесі професійної підготовки студентів до професійної діяльності ц закладах соціальної сфери. Результати роботи можуть бути використані в процесі розробки курсів з соціальної роботи, психології, соціальної педагогіки та психотерапії для студентів закладів освіти, які готують фахівців допомагаючих професій.

Експериментальна база дослідження: заклади дошкільної освіти територіальної громади м. Умані.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні результати дослідження висвітлено на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Педагогічне краєзнавство крізь призму історико-культурних явищ та процесів в Україні», 21 листопада 2023 року.

Структура дослідження. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку літератури та додатків. Список використаних джерел нараховує 66 найменувань. Загальний обсяг роботи – 75 сторінок.

РОЗДІЛ 1 КУЛЬТУРА ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ І МОЛОДІ ЯК ПРЕДМЕТ МУЛЬТИДИСЦИПЛІНАРНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Культура поведінки дітей молодшого шкільного віку як наукове та філософське поняття.

У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Законах України “Про освіту”, “Про дошкільну освіту”, зазначено, що реформування освітньої системи має сприяти утвердженню людини, як найвищої соціальної цінності, а головним завданням виховання – розвиток у дитини духовної культури як домінуючої у структурі особистості [52].

Визначальними у цьому зв’язку вирізняються принципи гуманізації і демократизації. Актуальність дослідження проблеми виховання культури поведінки дітей зумовлюється новою соціокультурною ситуацією та протиріччям між проголошеним гуманізмом освіти й усе ще існуючим авторитаризмом у вихованні особистості.

Педагоги минулого (Я. Коменський, П. Лесгафт, Дж. Локк, М. Монтессорі, Р. Оуен, Й. Песталоцці, Ж.Ж. Руссо) визначальним у формуванні культури поведінки дітей дошкільного віку вважали вплив родини. Актуальними і сьогодні є такі виділені ними принципи виховання культури поведінки: природовідповідності і культуровідповідності; необхідності її виховання з раннього віку; наступності між дошкільною і шкільною освітою; надання дитині права на свободу і самостійність з метою накопичення досвіду соціальної поведінки; вплив на емоційно-почуттєву сферу; забезпечення єдності чуттєвого і раціонального у формуванні поведінкових звичок; виховання засобами казки, музики, зображувального мистецтва, природи як такими, що залучають до добра, краси, людяності [55].

У педагогіці виділяються такі форми організації виховного процесу: керівництво життєдіяльністю дітей, спільна діяльність вихователя та дітей на основі співробітництва, спілкування дитини з членами своєї сім'ї, допомога їм, спілкування з однолітками, організація колективної діяльності дітей, інформаційно-масові форми (бесіда, роз'яснення).

Серед методів виховання культури поведінки вчені виділяють бесіду, вправління, гру, позитивний приклад, створення та використання виховуючих ситуацій, заохочення та покарання. На думку Я.А. Коменського, виховання культури поведінки дітей до 6 років здійснюється у материнській школі (сім'ї). Оскільки в дітях більше першородної чистоти, незіпсованості, позитивних творчих сил, ніж гріха, тому завданням виховання є утвердження позитивних якостей особистості, надання допомоги у розвитку духовних здібностей.

Моральне виховання дає позитивний результат, якщо воно починається з раннього віку. З цього приводу у "Великій дидактиці" вчений резюмує: "Природа всіх народжуваних істот така, що вони є гнучкими і найлегше приймають форму у ніжному віці; зміцнившись, вони не підлягають формуванню".

Визначальним мотивом людських дій Дж. Локк вважав перспективу задоволення або страждання. Через це головним регулятором поведінки є здоровий глузд. Таким чином, у вихованні соціальної поведінки необхідно зосередити зусилля на розвитку у дитини дисципліни духу, вміння підпорядковувати бажання контролю розуму [48].

На думку Ж.Ж. Руссо, головним завданням виховання є створення умов, за яких дитина на власному досвіді переконалася б у шкідливості для себе тих вчинків, від яких застерігав її вихователь. Тільки такий підхід буде стимулювати виникнення вірних уявлень про те, як потрібно поводитися в тій чи іншій ситуації. Виходячи з цього, виховання поведінкових звичок дитини,

має відбуватися не шляхом декларації, роз'яснення, а шляхом переживання нею наслідків негативних вчинків і накопичення морального досвіду [65].

За переконанням Й. Песталоцці, формування моральної культури дитини починається в сім'ї, а його основою є формування почуття діяльної любові до людей. Це почуття виходить з почуття природної любові до матері, до якої поступово додаються почуття довіри, вдячності, терпіння, слухняності [49].

Культура охоплює певну систему цінностей, які втілюються у поведінкових нормах і правилах. Сенс культури полягає в правилах, що встановлюють межі, а також репрезентують форми і засоби задоволення потреб людини. За такого підходу культура поведінки може бути визначена як спосіб організації особистістю власних дій і вчинків, що забезпечують її різнобічний, гармонійний розвиток. Спільним у поглядах науковців є те, що культурною можна вважати поведінку, яка втілюється адекватно до закономірностей розвитку людської особистості у площині принципів гуманізму.

Аналіз філософської, етичної, психолого-педагогічної літератури дав можливість з'ясувати зміст поняття “культура поведінки”, уточнити її змістову структуру щодо дітей 6-7-го років життя, розробити критерії і показники її сформованості у старших дошкільників і першокласників.

Під “культурою поведінки” дітей 6-7-го років життя ми розуміємо сукупність способів самоорганізації їх діяльності у відповідності з морально-естетичними вимогами суспільства у процесі зіставлення власних “етичних інстанцій” із соціальними очікуваннями рідних, старших, однолітків. У змістовій структурі культури поведінки старших дошкільників і першокласників шестирічного віку нами виділено емоційний, когнітивний, мотиваційно-ціннісний і праксичний компоненти, що виконують відповідно оцінно-регулятивну, гностичну, спонукальну та діяльнісну функції.

Емоційний компонент культури поведінки передбачає розвиток емоційної сприйнятливості, здатності до емпатії, сформованість моральних почуттів (провини, сорому, совісті).

Когнітивний компонент включає наявність елементарних знань про норми поведінки у суспільстві, розвиток самосвідомості особистості, сформованість оцінних еталонів.

Мотиваційно-ціннісний компонент передбачає наявність ціннісних орієнтацій, що відповідають потребам соціуму; розвиток і становлення таких мотивів поведінки: обов'язку, прагнення діяти відповідно до суспільних норм, мотиви встановлення і збереження позитивних взаємин із оточуючими, ігрові, змагальні, моральні та пізнавальні мотиви.

Практичний компонент культури поведінки потребує сформованості умінь навичок та звичок поведінки, розвитку довільної поведінки і саморегуляції поведінки.

Обґрунтована нами змістова структура культури поведінки дозволяє глибше усвідомити її сутність і простежити динаміку її розвитку в дітей на етапі переходу від дошкільної до шкільної освіти.

У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Законах України “Про освіту”, “Про дошкільну освіту”, зазначено, що реформування освітньої системи має сприяти утвердженню людини, як найвищої соціальної цінності, а головним завданням виховання – розвиток у дитини духовної культури як домінуючої у структурі особистості.

Визначальними у цьому зв'язку вирізняються принципи гуманізації і демократизації. Актуальність дослідження проблеми виховання культури поведінки дітей зумовлюється новою соціокультурною ситуацією та протиріччям між проголошеним гуманізмом освіти й усе ще існуючим авторитаризмом у вихованні особистості.

Інтерес до процесу формування культури поведінки, починаючи з дошкільного віку, пояснюється ще й визнанням дошкільного дитинства періодом початкової соціалізації особистості. У дослідженнях сучасних зарубіжних та українських учених проблема виховання культури поведінки особистості розглядається переважно у таких аспектах: особистісно орієнтований підхід до її виховання (І.Бех, А.Богущ, А.Бойко, О.Кононко, В.Кузь, О.Савченко); розвиток моральних переконань школярів (М.Боришевський, М.Губрненко); формування культури взаємин дітей дошкільного і молодшого шкільного віку (А.Гончаренко, В.Киричок, Н.Хіміч, О.Яницька); естетичні аспекти культурної поведінки (М.Волос, І.Зязюн, Л.Масол, А.Федь) [65].

Разом з тим спеціальних досліджень, які ґрунтувалися б на системному підході до виховання культури поведінки дітей молодшого шкільного віку не було здійснено. Нез'ясованими ще залишаються **соціально-педагогічні умови формування культури поведінки**, напрями узгодження суспільних норм з ціннісними орієнтаціями дитини.

1.2 Зміст та умови виховання культури поведінки молодших школярів, роль гри в початковій школі

Молодший шкільний вік – особливий етап у формуванні ставлення людини до навколишнього світу. Саме в цей час формується спрямованість особистості – громадська, колективна чи, навпаки, егоїстична, індивідуальна. У дитини формується характер, певне ставлення до людей, до праці, виробляються навички й звички правильної поведінки.

«У молодшому шкільному віці дитина оволодіває елементарним умінням та навичками підтримки та збереження міжособистісної злагоди, запобігання та мирного розв'язування конфліктів; здатністю брати до уваги думку товаришів та опонентів; орієнтацію на дорослого як носія суспільних еталонів та морального авторитета». [21, с. 34].

Формування культури поведінки досягається систематичним привчанням школярів до виконання правил з метою постійного накопичування досвіду правильних моральних відносин. Щоб повторення закріплювало ту чи іншу дію, звичку поведінки, необхідно, щоб воно підкріплювалося позитивними емоціями, приємним переживанням. Тільки тоді повторення стає справою, коли сама дитина активно прагне до одержання результату у своїх діях. Іншими словами, виховання має бути пов'язаним із самовихованням [21, с. 23].

Ефективність організаційної роботи з виховання культури поведінки можлива за таких умов: забезпечення безперервності, цілісності, спадковості в роботі з формування цілеспрямованості розвитку готовності учня до сприйняття дій щодо виховання, відповідного психолого-педагогічного супроводження процесу, урахування суті характеристик виховання культури поведінки [49]. Тому робота з виховання культури поведінки обов'язково має включати розв'язання таких завдань:

- розширювати, поглиблювати і систематизувати доступні розумінню дітей знання моральних норм і правил поведінки в школі та суспільстві;
- виховувати в учнів активне бажання культурно себе поводити, виконувати моральні норми учнів та інші;
- сформувати негативне ставлення до антисоціальних явищ у житті;
- розвивати вміння справедливо оцінювати власні та чужі вчинки;
- формувати практичні вміння і навички культурної поведінки у суспільстві [21, с. 20].

Культура поведінки в багатьох випадках тісно пов'язана із нормами моральності. У кожному класі діти освоюють усі основні компоненти культури поведінки: особисту гігієну, ввічливість, точність, обов'язковість, культуру мови, тощо. Коло правил, які мають опанувати діти в наступному класі, збільшується, школярі поступово знайомляться з більш складними правилами.

Важливою умовою успішного формування культури поведінки учнів молодших класів є продумана система виховної діяльності вчителя. Безсистемність призводить до того, що увага дітей нерідко акцентується на другорядному, а найважливіші правила залишаються поза увагою учнів і не засвоюються ними. Істотною особливістю мислення учнів 1-4 класів є його конкретність, ситуативність.

До виховання культури поведінки школярів важливо залучати батьків, які мають спрямовувати зусилля на закріплення дітьми набутих у школі етичних умінь і навичок, насамперед у сфері спілкування і взаємин з рідними, на організацію праці й відпочинку, виконання режиму дня, додержання особистої гігієни.

Однією з складових культури поведінки людини є мовний етикет як система «стійких формул спілкування, рекомендованих суспільством для

встановлення мовного контакту, підтримання спілкування у виразній тональності відповідно до їх соціальних ролей і рольових позицій» [49, с. 413].

Виховання мовне – цілеспрямоване прищеплення дітям низки гуманістичних цінностей, пов'язаних з вивченням мови. Культура мовлення дитини забезпечується збагаченням словника, розвитком граматично правильного мовлення, чіткою вимовою звуків у словах, правильною побудовою різних типів речень, образністю та інтонаційною виразністю мовлення [21, с. 94].

Організація ігрової діяльності дітей якнайкраще сприяє реалізації завдань формування культури поведінки.

У глибоку давнину дитячі ігри виникли як стихійне наслідування дій дорослих. В ігрових вправах і змаганнях молоде покоління готувалося до праці, полювання, війни, виконання норм поведінки, тобто гра мала важливі соціальні функції. З розвитком суспільства, нагромадженням знань, засобів матеріальної і духовної культури, прискоренням темпів життя, гра поступово втрачала свою навчальну функцію. Вона стає переважно привілеєм дітей із заможних класів, обслуговує лише дозвілля. У школі з її традиційним бажанням уникати будь-якої стихійності, з поглядами на дитину як на слухняного виконавця наказів учителя, для гри не було місця. У сучасній школі виховному й дидактичному значенню гри надається велика увага. Гра належить до традиційних і визначних методів навчання й виховання школярів, вона є найпривабливішою і найприроднішою діяльністю для школярів.

За психологічним словником, гра – це довільна діяльність, яка відображає у специфічній формі ставлення людини до світу, людей, до самої себе. [21, с. 18]. Зміст поняття «гра» дуже широкий. Гра – це вид діяльності в умовах ситуацій, спрямованих на відтворення та засвоєння громадського досвіду, у якому складається та вдосконалюється саморегуляція поведінки.

К.Д. Ушинський писав: «Зробити серйозне заняття для дитини цікавим – ось завдання початкового навчання. Кожна здорова дитина потребує діяльності і до того ж серйозної діяльності... З перших уроків привчайте

дитину полюбити свої обов'язки й знаходити приємність в їх виконанні» [54, с. 213].

Педагогічний ефект гри проявляється у таких напрямках:

- гра моделює життєві ситуації боротьби і змагання;
- гра створює умови для взаємодії і взаємодопомоги;
- гра сприяє об'єднанню дітей за інтересами, хоч і тимчасово.

У грі закони та норми повсякденного життя не беруться до уваги. Тут діють інші закони, про що йдеться у народному прислів'ї: «У грі й дорозі пізнають людей», тобто у грі людина виявляє риси характеру, поведінки.

Гру відносять до опосередкованих методів виховного впливу. Тобто дитина відчуває себе не об'єктом впливу педагога, а повноправним суб'єктом діяльності. Гра – це той засіб, де виховання переходить у самовиховання.

Мета, способи, місце проведення ігор дуже різноманітні, вони різняться між собою за змістом та методикою проведення.

Цінність цього методу полягає в тому, що в ігровій діяльності освітня, розвивальна й виховна функції діють у тісному взаємозв'язку. Гра багатofункціональна, що сприяє вихованню гармонійно розвинутої особистості.

Гра є методом навчання, що спрямований на моделювання реальної дійсності з метою ухвалення рішень в конкретній ситуації. Її основною метою є поглиблення інтересу до навчання і тим самим підвищення ефективності навчання. Гра має таке ж значення в житті дитини, як у дорослого виробнича діяльність, робота.

Перехід дітей від одного виду гри до іншого залежить від віку, та індивідуальних уподобань. Уникаючи надмірної регламентації, педагог має сприяти розвитку різних видів ігрової діяльності школярів [21, с. 15].

Таким чином, гра – це не лише розвага і забава, що заповнює дозвілля школярів, але й один з найсерйозніших засобів педагогічного впливу на них.

На думку психологів (В. Давидов, Фернхем), у процесі ігрової діяльності у дітей формується орієнтація на загальний зміст людських взаємин і дій, відбувається виділення в них моментів підкорення та керівництва, розвиваються узагальнені переживання та орієнтація в них, тобто ігри допомагають дитині навчитися виражати власні почуття, розв'язувати внутрішні конфлікти, опанувати маловідомі способи дій, що є надзвичайно важливим у становленні культури поведінки.

Формування культури поведінки відбувається за умови позитивного емоційного стану, радісних переживань, задоволення від виконання ігрових правил, ігрових ролей.

У молодшому шкільному віці з метою виховання культури поведінки використовуються різні види ігор, серед них, наприклад, ігри-подорожі («Світить сонце яскраво над рідною країною», «Подорож по рідній країні»), ігри, що сприяють формуванню певних рис характеру: сміливості, рішучості, хоробрості тощо [28, с. 23]. Істотну роль у засвоєнні учнями правил культури поведінки відіграють рольові ігри. Одним із завдань виховання культури поведінки є розширення рольового репертуару дітей. У рольових іграх діти розігрують різні побутові ситуації, трудову діяльність, взаємини між людьми.

Таким чином, гра дає можливість дитині уявити себе на місці інших людей, розширити спектр власних думок і почуттів. До того ж програвання ролей дозволяє дитині проекспериментувати з різними моделями поведінки і спрогнозувати наслідки [28, 396].

Отже, гра стає важливим засобом морального виховання молодших школярів, якщо додержуватись усіх вимог до неї і умов організації гри, продумувати систему виховних впливів на дітей як до початку, так і після закінчення гри.

Культура охоплює певну систему цінностей, які втілюються у поведінкових нормах і правилах. М.Горлач і В.Кремень зазначають, що сенс культури полягає в правилах, що встановлюють межі, а також репрезентують форми і засоби задоволення потреб людини. За такого підходу культура

поведінки може бути визначена як спосіб організації особистістю власних дій і вчинків, що забезпечують її різнобічний, гармонійний розвиток. Спільним у поглядах філософів (М.Горлач, О.Забужко, Л.Сохань, та ін.) є те, що культурною можна вважати поведінку, яка втілюється адекватно до закономірностей розвитку людської особистості у площині принципів гуманізму.

Основа етичного підходу до культури поведінки особистості (Л.Волченко, В.Єфименко, В.Малахов та ін.) полягає в тому, що будь-які вчинки людини розглядаються у діалектиці добра і зла. Відповідно моральна поведінка оцінюється за принципом “максималізації добра і мінімалізації зла”, а критерієм її розвитку вважається якісна характеристика моральних цінностей. Виходячи з цього, під культурою поведінки розуміють сукупність форм повсякденних дій і вчинків людини, в яких віддзеркалюються моральні та естетичні поведінкові норми.

У широкому розумінні, поведінка є моральною, “якщо узгоджується з вимогами моралі, її нормами та цінностями”. У вузькому розумінні, власне моральною є лише та поведінка, “яка ґрунтується на усвідомленому виборі її суб’єкта і має на меті активне утвердження певних моральних цінностей”. Отже, моральна поведінка є складником загальної культури поведінки. При цьому здатність особистості у ситуації вибору дотримуватися моральної поведінки вказує на високий рівень розвитку її культури поведінки.

Педагоги минулого (Я.Коменський, П.Лесгафт, Дж.Локк, М.Монтессорі, Р.Оуен, Й.Песталоцці, С.Русова, Ж.Ж.Руссо) визначальним у формуванні культури поведінки дітей дошкільного віку вважали вплив родини [55].

Актуальними і сьогодні є такі виділені ними принципи виховання культури поведінки: природовідповідності і культуровідповідності; необхідності її виховання з раннього віку; наступності між дошкільною і шкільною освітою; надання дитині права на свободу і самостійність з метою

накопичення досвіду соціальної поведінки; вплив на емоційно-почуттєву сферу; забезпечення єдності чуттєвого і раціонального у формуванні поведінкових звичок; виховання засобами казки, музики, зображувального мистецтва, природи як такими, що залучають до добра, краси, людяності.

У педагогіці виділяються такі форми організації виховного процесу: керівництво життєдіяльністю дітей, спільна діяльність вихователя та дітей на основі співробітництва, спілкування дитини з членами своєї сім'ї, допомога їм, спілкування з однолітками, організація колективної діяльності дітей, інформаційно-масові форми (бесіда, роз'яснення).

Серед **методів виховання культури** поведінки вчені виділяють бесіду, вправління, гру, позитивний приклад, створення та використання виховуючих ситуацій, заохочення та покарання. На думку Я.А.Коменського, виховання культури поведінки дітей до 6 років здійснюється у материнській школі (сім'ї). Оскільки в дітях більше першородної чистоти, позитивних творчих сил, ніж гріха, тому завданням виховання є утвердження позитивних якостей особистості, надання допомоги у розвитку духовних здібностей.

Моральне виховання дає позитивний результат, якщо воно починається з раннього віку. З цього приводу у “Великій дидактиці” вчений резюмує: “Природа всіх народжуваних істот така, що вони є гнучкими і найлегше приймають форму у ніжному віці; зміцнившись, вони не підлягають формуванню”.

Визначальним мотивом людських дій Дж.Локк вважав перспективу задоволення або страждання. Через це головним регулятором поведінки є здоровий глузд. Таким чином, у вихованні соціальної поведінки необхідно зосередити зусилля на розвитку у дитини дисципліни духу, вміння підпорядковувати бажання контролю розуму.

За переконанням Й.Песталоцці, формування моральної культури дитини починається в сім'ї, а його основою є формування почуття діяльної любові до

людей. Це почуття виходить з почуття природної любові до матері, до якої поступово додаються почуття довіри, вдячності, терпіння, слухняності [55].

Формування культури поведінки старших дошкільників (6-ий рік життя) відбувається на базі таких особистісних новоутворень: емоційна уява, афективно-гностичні комплекси, здатність до емпатії, формування “етичних інстанцій”, оцінних еталонів, елементарна саморегуляція поведінки, механізми психічного захисту, “ієрархія мотивів”.

1.3. Особливості формування культури поведінки молоді.

Утворення і визнання України світовою спільнотою як незалежної і суверенної держави вимагає від усіх громадян дотримання відповідних вимог і правил поведінки як у своїй професійній діяльності, так і в процесах, які стосуються інших суб'єктів професійної діяльності. Молодь як суб'єкт історичного процесу відіграє роль прогресивного перетворювача суспільства. Тому проблема організації освітньо-виховного процесу та формування культури поведінки студентів у вищій школі на засадах духовності є найактуальнішою у сучасних парадигмах освіти.

Освітня система формування культури поведінки особистості являє собою механізм взаємодії компонентів педагогічного процесу, який передбачає реалізацію стратегій, тактики і техніки формування культурних якостей майбутніх спеціалістів. Виховання культури поведінки – одна з актуальних проблем морального виховання, яке в сучасних умовах набуває дедалі більшого соціального значення. Культура поведінки є виявом загальної культури людини у її діях, вчинках, ставленні до інших людей.

Проблему формування культури поведінки особистості розглядають у своїх дослідженнях Н. О. Антонова, В. І. Астахов, І. Д. Бех, В. Білоусова, Н. Богданова, І. А. Зязюн, А. Й. Капська, Н. Кисельова, А. Маслоу, Ж. О. Омельченко, К. Роджерс, М. А. Скок та ін. Більшість науковців підкреслює важливість етапу навчання у вищому навчальному закладі у становленні та культурному розвитку особистості, формуванні її ціннісних орієнтацій. Трансформації, які відбуваються сьогодні в політичному, соціально-економічному житті українського народу, зумовлюють потребу у формуванні культури, духовності, гуманістичної свідомості, вихованні в молодого покоління тих суспільно корисних цінностей, які є вічними. Молоді, зокрема студентській, належить особлива роль у суспільстві, адже її представники –

цемайбутні керівники держав, науковці, юристи, педагоги, філософи, соціологи, інші фахівці, які творитимуть історію завтра. Від того, якими є ціннісні орієнтації та культура поведінки сучасної молоді, залежить її майбутнє і майбутнє суспільства в цілому. Не випадково проблема культури поведінки особистості надзвичайно важлива у вихованні людини. Тому це питання викликає неабиякий інтерес у соціологів, філософів, психологів та педагогів [2].

Основним завданням вищої освіти має стати забезпечення відповідності якості підготовки фахівців не тільки сучасним, але й перспективним потребам суспільства. Це повинні бути фахівці-лідери, яким, поряд з високою професійною компетентністю, притаманні висока духовність, морально-етичні переконання, загальна культура, інноваційний характер мислення і системний підхід до аналізу складних виробничих ситуацій [19, 28]. На основі аналізу наукових джерел, досвіду педагогічної діяльності побудовано структурну модель процесу формування культури поведінки студента як майбутнього керівника. Під час її побудови ми враховували думку А. Капської, що саме соціальне середовище зокрема, його сфери: політична, соціальна, духовна, формують певні очікування щодо поведінки особистості. Ці очікування відповідні соціальні інститути перетворюють у цілі, завдання, зміст соціального виховання [20]. У сучасних умовах потрібна постійна робота з проектування і створення нового соціокультурного середовища у вищих навчальних закладах як багатовимірного простору, де відбувається соціалізація, адекватна потребам молоді й тенденціям та динаміці сучасної культури. Доцільно розглянути зміст таких важливих структурних компонентів: – комунікативний компонент вбирає в себе усі різноманітні види комунікацій та застосування їх у різних обставинах діяльності та культури спілкування; – пізнавальний компонент передбачає засвоєння певного кола знань про навколишню дійсність; – поведінковий компонент є широкою

галуззю дій, яку освоює майбутній педагог у вигляді навичок у різних видах діяльності; – ціннісний компонент.

Студент повинен не тільки усвідомлювати, розуміти речі, різні соціальні явища та їх значення, але й присвоїти їх, зробити цінними особисто для себе; – праксеологічний компонент містить практичну реалізацію знань, умінь, навичок [12]. Культура поведінки умовно, у найбільш загальних рисах, складається з культури спілкування, культури зовнішнього вигляду та культури побуту.

Кожна з цих складових частин культури поведінки регламентується певними правилами етикету, який включає у себе загальнолюдські уявлення про належну поведінку особи в різних обставинах. Правила етикету відзначаються раціональністю, простотою, природністю, повагою до людини праці та її гідності, їх основу складають принципи гуманізму та колективізму [2, 21]. Завдання формування культури поведінки: – вироблення вмінь і навичок культурно-розумової праці, здатність робити все точно й акуратно, тримати в належному порядку навчальні посібники, приладдя; – виховання моральних почуттів і на їх основі вироблення навичок і звичок моральної поведінки, які б стали потребою і реалізувалися б у будь-якій ситуації та умовах; – виховання основ трудової культури, формування прагнення сумлінно і відповідально працювати, бережливе ставлення до результатів праці та до людей праці; – формування розуміння прекрасного, любові до нього, виховання естетичних почуттів, потреби і здатності створювати прекрасне [19].

Процес формування культури поведінки повинен приваблювати студентів своєю змістовністю та емоційністю, викликати інтерес і активність, заохочувати до аналізу своїх позитивних якостей та недоліків – тільки тоді він набуде дійового характеру в плані морального розвитку. Моральне виховання має органічно поєднуватися з ідейно-політичним і трудовим вихованням, з

розумовим, фізичним і естетичним розвитком особистості. Але існують певні педагогічні умови, без дотримання яких неможливе формування культури поведінки студента. Узгодженість позанавчальної виховної роботи з моральним вихованням у навчально-виховному процесі – одна з умов систематичного і цілеспрямованого виховання. Знання та практичні вміння з основ наук у поєднанні з демократичними переконаннями і моральністю спонукають студентів до більш активних дій, до підкорення своїх дій і вчинків цілям суспільства. Другою необхідною умовою є взаємодія всіх суб'єктів навчально-виховного процесу, громадських організацій, батьків [20].

Робота з виховання культури поведінки проходить успішно, якщо в ній бере участь весь викладацький склад. Зусилля одного викладача не можуть дати стійкого позитивного результату. Студенти, виходячи за стіни навчального закладу, будуть постійно зустрічатися з іншими людьми, студентами, ровесниками, від яких не вимагають виконання необхідних правил культурної поведінки. Застосування однакових вимог до поведінки складає обов'язкова умова в роботі з виховання культури поведінки. «...Там, де вихователі не з'єднані в колектив і колектив не має єдиного плану роботи, єдиного тону, єдиного точного підходу до дитини, там не може бути ніякого виховного процесу», – писав А. С. Макаренко [55].

Робота з виховання культури поведінки буде ефективна, якщо її проводять не від випадку до випадку, а у визначеній системі, що повинна забезпечити нагромадження в студентів досвіду поведінки, корисних звичок, надбання моральних представлень. Велике значення для успіху роботи має обстановка в навчальному приміщенні: чистота, порядок; красиво оформлені приміщення, зі смаком оформлені інтер'єри. Якщо в приміщенні брудно і незатишно, дозволяється ходити у верхньому одязі, немає побутового куточка, дзеркала, де можна привести себе у порядок, там менша ймовірність чистоти, охайності [20]. Поведінка викладача, його зовнішній вигляд, тон і стиль звертання з іншими викладачами, батьками, студентами мають вирішальне

значення у формуванні вихованості студентів. Викладач повинен бути тим зразком поведінки, якого хотів би наслідувати студент. Різкий тон, дратівливість у спілкуванні, безумовно, ускладнюють формування культури поведінки.

Правила ввічливості, культура мови, точність, обов'язковість формуються набагато швидше, якщо в навчально-виховному процесі створено загальну атмосферу дружелюбності, поваги один до одного, взаємодопомоги і дбайливості [19]. Виховання культури поведінки є багатогранним процесом. Вона формується під впливом різних факторів і напрямів:

1. Життя і діяльність особистості в сім'ї.

2. Навчально-виховна діяльність загальноосвітніх та вищих навчальних закладів передбачає залучення студентів до оволодіння змістом навчальних дисциплін, позанавчальної виховної роботи (гуртки художньої самодіяльності, походи в театр, кіно, екскурсії, лекції і бесіди). У школах створюються спеціалізовані гуманітарно-естетичні класи, що сприяє естетичному розвитку учнів.

3. Навчально-виховна робота позакласних виховних закладів (будинки і палаци дитячої та юнацької творчості, студії, художні школи тощо). Їх діяльність спрямована на задоволення інтересів, розвиток здібностей, залучення їх до активної естетичної діяльності.

4. Вплив засобів масової інформації. Певний позитивний виховний вплив на розвиток особистості мають і засоби масової інформації – телебачення, радіо, преса – як один з компонентів соціального оточення. Повідомляючи про соціально значущі факти, явища, події, процеси, вони виховують у молоді певне ставлення до цієї інформації, сприяють його духовному збагаченню, соціальному зростанню, виробленню в нього правильного ставлення до життя, активної життєвої позиції. Зрештою, все це позначається на позитивному ставленні до навчальної праці як основного виду діяльності студента [19].

Основними дидактичними умовами, які забезпечують ефективність формування культури поведінки під час навчально-виховного процесу та у позанавчальний час вищої ланки освіти, є: – врахування вікових та індивідуальних особливостей студентів; – єдність вимог зі сторони виховного колективу; – систематичність виховної роботи; – культура поведінки викладачів; – співпраця з сім'єю; – опора на життєвий досвід студентів.

Дуже важливим фактором під час формування культури поведінки є такі прийоми роботи, як: розповідь, бесіда, спостереження, ігри, перегляд діафільмів та кінофільмів. Усі вони займають не останнє місце і не позбавляють студентів живого спілкування з рідною природою, пам'ятками культури та архітектури тощо. Провідним у вихованні культури поведінки є вироблення культури спілкування.

Етичну основу спілкування складає ввічливість. Будучи елементарною вимогою культури поведінки, ввічливість виявляється в уважності, доброзичливості, готовності допомогти кожному, хто цього потребує. Для ввічливої людини повага до інших людей стає повсякденною нормою поведінки, звичним способом ставлення до кожного. Ця повага виявляється у дотриманні правил поведінки і пристойності [2].

Важливим завданням під час виховання культури спілкування є формування у студентів ввічливості, а також таких моральних якостей, як: коректність, чемність, люб'язність, уважність, чуйність, делікатність. Усі ці риси особи тісно пов'язані між собою. Важливими рисами культурної людини є скромність і простота, їх наявність робить спілкування з людиною приємним і легким. Скромна людина не може поводитися розв'язно, вульгарно, у її вчинках відсутні театральність і позерство. Скромність вимагає самокритичного й вимогливого ставлення до себе, до своєї поведінки [2]. Правила етикету передбачають закріплення вимог скромності й простоти у певних формах поведінки, згідно з якими не слід переоцінювати себе, підкреслювати свої заслуги і здібності, нав'язувати іншим свої погляди,

думки, смак. Вони вимагають завжди поводитися природно, не лицемірити, у будь-яких обставинах залишатися самим собою. Вміння поводитися скромно за різних обставин – риса, яку треба розвивати з дитинства. Вона є свідченням змістовності й багатого внутрішнього світу людини, її вміння володіти собою.

Виховання культури спілкування студентів неможливе без формування у них точності й відповідальності. Ці якості характеризують культурну, ввічливу людину, яка вміє берегти свій і чужий час, не кидати слів і обіцянок на вітер, не підводити своєю неточністю або безвідповідальністю себе й товаришів. Точність і відповідальність необхідні у всьому: в роботі й навчанні, у виконанні громадських доручень та домашніх обов'язків.

Культура спілкування між людьми регламентується правилами культурної поведінки, які роз'яснюють, що вважається пристойним, красивим і доцільним у поведінці людей, які вимоги ставить суспільство перед громадянами нашої країни. Навчати молодь осмислено дотримуватись цих правил залежно від ситуації, місця і часу – важливе завдання, що стоїть перед сім'єю та навчальним закладом. Головним засобом спілкування є мова. Слово, сказане людині, може окрилити її, а може зіпсувати їй настрій на цілий день, стати причиною тяжких переживань. До того ж по мові часто судять про вихованість особи, про її розвиток, грамотність, начитаність.

Отже, формування культури спілкування є одним із найважливіших напрямів виховання культури поведінки студентів. Технологія формування культури поведінки у студентів вищих навчальних закладів – це спеціально організований, цілеспрямований, динамічний, інноваційний процес організації і стимулювання культурно-пізнавальної діяльності студентів, спрямований на вироблення системних знань про культурні цінності, що формують діалектичне та гнучке світорозуміння ціннісних орієнтацій на ідеали культури поведінки та традиції свого народу; моральних норм суспільства, духовності, емоційної культури, вольової саморегуляції

поведінки, здатності до самопізнання та культурної самоосвіти, умінь та навичок культуротворчої діяльності та практики [3].

Зміст процесу формування культури поведінки студентів вищих навчальних закладів на сучасному етапі розвитку суспільства має включати освітньо-виховні ресурси культури суспільства, потенціал навчально-виховного і соціокультурного середовища вищого навчального закладу; духовний саморозвиток, самовдосконалення та власне культурну самореалізацію особистості студента [20].

Вироблення культури поведінки студентів має важливе соціальне і психолого-педагогічне значення. Насамперед засвоєння моральних принципів і правил культури поведінки людьми значною мірою сприяє розвитку моральних форм спілкування, а значить, і формуванню суспільних відносин та вдосконаленню способу життя. Водночас спілкування, що розвивається на моральній основі, стає джерелом позитивного розвитку самої людини.

Якщо спілкування будується на основі доброзичливості, чуйності й поваги, то в особи поступово формуються такі позитивні моральні якості, як: ввічливість, тактовність, уважність до людей та їх інтересів, і, навпаки, прояви грубості, неповага до оточуючих, погані манери поступово призводять до емоційної спустошеності, егоїзму, моральної занедбаності та розвитку інших негативних моральних рис [3].

Ефективність формування культури поведінки студентів значною мірою залежить від правильного розуміння педагогами сутності самого поняття, усвідомлення ними конкретних завдань і змісту виховання. Майбутній соціальний педагог повинен чітко зрозуміти, що вибір професії зобов'язує його стати носієм, творцем та поширювачем гуманістичних цінностей. Він має робити свій внесок у розвиток культури суспільства [15].

Культура поведінки передбачає етичну складову частину, яка висуває моральні вимоги до особистості спеціаліста. Формування культури поведінки

соціального педагога передбачає єдність процесу створення професійно-етичних цінностей та їх застосування.

Культура поведінки соціального педагога дає уявлення про те, як потрібно чинити в тих чи інших випадках. Ці норми зафіксовано в етичних кодексах. Отже, виховання культури поведінки – одна з актуальних проблем морального виховання, яке в сучасних умовах набуває дедалі більшого соціального значення.

Культура поведінки є виявом загальної культури людини у її діях, вчинках, ставленні до інших людей. На практиці показником культури поведінки у трудовій діяльності є дисциплінованість, яка є однією з головних умов сумлінного ставлення до праці, показником моральної надійності людини. Висновки. Отже, виховання культури поведінки слід розглядати як важливу соціальну, педагогічну й психологічну проблему, від успішного розв'язання якої залежить розвиток у підростаючого покоління високих моральних якостей, глибокої інтелігентності й справжнього духовного багатства.

Культура поведінки студентів у найбільш загальних рисах складається з культури спілкування, культури зовнішнього вигляду та культури побуту. Кожна з цих складових культури поведінки регламентується певними правилами етикету, який включає у себе загальнолюдські уявлення про належну поведінку особи в різних обставинах.

1.4. Історична перспектива формування культури поведінки дітей і молоді

Перші правила моральної поведінки знаходимо у виховних системах Стародавньої Індії, Китаю. Зокрема, Конфуцій вважав, що головним у вихованні бездоганної поведінки дитячої особистості є дотримання звичаїв свого народу. Разом з цим, дитина має виховуватись в дусі поміркованості, покірності, поваги до старших згідно, з віком і соціальним становищем. Основне поняття етики Конфуція – "жень" (гуманність), це головний принцип, який визначає вчинки, поведінку людини.

Давньогрецький мислитель Піфагор вважав, що діти з раннього віку мають вправлятися у пристойній поведінці. Щоб запобігти розвитку людських вад, дитина не повинна зустрічатися з грубощами, сварками та ін.

На думку Сократа, виховання моральної поведінки дитини має ґрунтуватися на таких педагогічних принципах: відмова від примусу і насилля, визнання переконання найбільш дієвим виховним засобом. Вдосконалення людиною своєї моральності, за його переконанням, є головною метою виховання.

У працях Аристотеля головна увага приділяється загальній культурі людини, її моралі. Для вироблення добродетельності він, подібно до Демокрита, радив використовувати систему вправ для формування гарних звичок.

У Київській Русі найпростіші правила поведінки склалися в умовах розвиненої родової общини у формі звичаїв. Ідеологічною основою виховання того періоду, як відомо, була язичницька релігія, в основі якої – обожнювання природи. Земля, вода, ліс, звірі, люди – все це вважалось часткою бога. Звідси можна стверджувати, що всі богоугодні вчинки, діяльність людини були природовідповідними.

З ранніх років діти привчалися до думки, що зламати без потреби гілку, плюнути у річку, вдарити палицею по матері-землі, – все це гріх. У вихованні дітей у першу чергу звертали увагу на розвиток таких якостей, як хоробрість, спритність, сила, витривалість.

Запровадження християнства на Русі призвело до поширення серед народу християнського гуманізму, до зростання міри людяності у відносинах між індивідами. Тому культура поведінки тісно пов'язується з моральністю, а її виховання розглядається у тісному взаємозв'язку з розвитком духовного світу вихованця.

З перших років життя дитину вчили любові до Бога і ближнього, співчуття до знедолених, поваги до старших, милосердю. Вже в ті часи утверджується "золоте правило" моралі: "Стався до інших так, як би ти хотів, щоб ставились до тебе". Ці та інші положення знайшли своє відображення у збірці законів князя Володимира та в "Русской правде" Ярослава Мудрого.

Оскільки тогочасні устої поєднували варварство з добродушністю, у зв'язку з неосвіченістю, закони, що стверджували моральні норми поведінки (повага до батьків, недоторканість життя іншої людини, її майна), були значним просуванням у соціокультурному розвитку.

Зазначимо, що у народній педагогіці норми поведінки набувають характеру традицій. Саме останні є основою розвитку народного ідеалу особистості. Прислів'я, приказки, казки, пісні – все це надбання виховного досвіду народу, в якому влучно, змістовно й лаконічно втілено моральні категорії добра, обов'язку, добродійності, совісті.

Народна мораль засуджує такі риси особистості, як лінь, підступність, злість, лицемірство, і, навпаки, схвалює працьовитість, порядність, щирість, доброту, повагу до людей. Виховання звичок, як відомо, починається з раннього дитинства. "Бережи честь змолоду", "Добрий початок – половина задуманого," – вчить народна мудрість.

Подальший розвиток ці ідеї знаходять у "Повчанні" Мономаха. Основою добродетності, на його думку, є страх Божий та любов до людей. Тому князь наголошує на необхідності втілення релігійних приписів у повсякденну практику. "Не забувайте бідних", "будьте батьками сиріт", "не вбивайте ні правого, ні винного", "не залишайте хворих", "не майте гордоців ні в серці, ні в розумі", – такі настанови до виховання поведінки дітей ставить В. Мономах [54].

Як відомо, епоха середньовіччя характеризується посиленням впливу церкви на всі галузі суспільного життя. Діти сприймалися як маленькі дорослі, тому їхнє виховання засобами ігор, фізичних вправ вважалося не обов'язковим. У зв'язку з цим, формування культури поведінки здійснювалось у векторі придушення чуттєвих бажань, ігнорування всього тілесного. За порушення релігійних правил, правил поведінки учні підлягали тілесним покаранням.

Ідеї гуманної поведінки епохи Відродження, Нового часу знайшли своє відображення у доробку Я.Коменського, який доводив, що моральність, бездоганна поведінка досягаються виключно шляхом цілеспрямованого виховного впливу. Зміцнення поведінкових звичок він радив починати з дитинства. Лише за цієї умови виховання забезпечує позитивні зрушення у поведінці. У "Великій дидактиці" вчений резюмує: "Природа всіх народжуваних істот така, що вони є гнучкими і найлегше приймають форму, поки вони у ніжному віці; зміцнившись, вони не підлягають формуванню" [54].

Загалом педагог-гуманіст вказував на необхідність утвердження культури поведінки як звички дітей, починаючи з 5-6 років. Виховання моральної поведінки, за Коменським, має ґрунтуватися на принципах природовідповідності, наступності, поступовості, безперервності. Деякі з цих положень знаходимо ще у Демокрита, Сократа, у гуманістів епохи Відродження. Проте у Коменського ці принципи виокремилися й отримали

теоретичне обґрунтування (на основі аналогії з явищами природи).

Серед методів виховання культури поведінки вчений пропонує приклад учителів, повчання, що призводить до створення переконань; вправи; заохочення і покарання, зокрема й фізичне. У "Материнській школі" можна виокремити перелік "добрих якостей", необхідних для зміцнення поведінки дітей (поміркваність, охайність, пошанування старших, терплячість, делікатність).

Педагогічну своєрідність також мають етичні погляди англійського філософа Д.Локка. Відповіді на питання, що пов'язані з вихованням моральної поведінки у дітей, чітко віддзеркалюються у його працях "Про людський розум" і "Думки про виховання". Регулятором вчинків, поведінки людей є закони: божественний, цивільний та суспільної думки. Божественний закон утверджує ідеї вчинків, що є або гріховними, або виконанням обов'язків. Цивільний закон об'єктивує ідеї вчинків, що є або злочинними, або законними. А розгляд ідей з позицій закону суспільної думки спричиняється до ідеї вчинків, що є добродійними або порочними.

Отже, головним у вихованні культури поведінки, за Локком, є розвиток у дитини дисципліни духу, вміння підпорядковувати бажання контролю розуму. Про це неодноразово наголошується у його праці "Думки про виховання": "Потрібно навчити її (дитину) протистояти своїм потягам, відмовляти у задоволенні своєму смаку до багатства, ласощів і т.д.", "з ранніх років привчати придушувати свої бажання" [55]. Прямуючи за Коменським, формування культурних звичок Локк радить розпочинати з раннього віку, "коли молода душа найбільш ніжна і найлегше піддається впливу". Сам процес виховання має спиратися на дитячий інтерес і допитливість. У зв'язку з цим, Локк пропонує наступні методи: вправ, як метод формування моральних звичок, нагород і покарань, приклад товаришів та вихователя, розмірковування.

Дещо пізніше французький філософ-педагог Ж.-Ж.Руссо у вихованні пропонує дотримуватись принципів гуманізму, природовідповідності, свободи, індивідуального підходу до дитини. На його думку у 5-6-річному віці дитина звільняється від впливу штучної культури і має виховуватись лише у відповідності зі своєю природою.

Розумовий розвиток та цілеспрямоване засвоєння правил моральної поведінки у цьому віці, за Ж.-Ж.Руссо, приносять лише шкоду. Вихованець ще не може зрозуміти словесні пояснення вчителя щодо правил поведінки. "Не давайте вашому учневі ніяких словесних уроків, він повинен отримувати їх лише з досвіду", – наголошує він [54]. Отже, виховання поведінкових звичок дитини відбувається не шляхом декламації, роз'яснення, а шляхом переживання нею наслідків негативних вчинків і накопичення морального досвіду. Руссо вважає за необхідне створювати умови, щоб дитина на власному досвіді переконалася у шкідливості для себе тих вчинків, від яких застерігав її вихователь. Таким є його принцип природних наслідків.

В ті часи Й.Г.Песталоцці вважав, що у вихованні культури поведінки дітей визначальним є принцип родинності, який тісно поєднується з індивідуальним підходом до дітей. Реалізація цих принципів вимагає максимального задоволення всіх потреб вихованця, відчуття ним власної захищеності та психологічного комфорту.

Розвиваючи принцип природовідповідності, він, на відміну від Руссо, рішуче відкидав ідею саморозвитку духовних здібностей дитини, її культури поведінки. Природовідповідність полягає у тому, що виховання має враховувати психологічні особливості розвитку дитини і допомагає розвитку у неї добродетельних звичок. Велике значення у формуванні поведінки, на думку Песталоцці, має позитивний приклад учителя, дотримання чітко встановлених правил дисципліни. Першим кроком у становленні моральної культури дитини є розвиток у неї внутрішнього споглядання, яке базується на утвердженні почуття любові, довіри, вдячності. А найвищий рівень

моральності міститься у "досконалому пізнанні добра, у досконалому вмінні та бажанні творити добро" [54].

Пізніше у теорії "виховуючого навчання" Й.Ф.Герbart підкреслював, що навчання і керування є основними засобами формування моральної поведінки. Разом з тим, він пропонував застосовувати спеціальні методи та прийоми (заохочення, покарання, встановлення правил поведінки і т. д.). Моральне виховання має утверджувати у дитини ідеї справедливості і добра. Тільки за цієї умови моральність виступатиме принципом діяльності особистості.

Ідея народності пронизує всю виховну систему видатного педагога К.Ушинського. Головними чинниками виховання культури поведінки дитини він вважає рідну мову, фольклорні твори, мистецтво.

Виняткового значення надавав К.Ушинський вихованню рідною мовою, оскільки будь-яке розуміння починається зі слова, крізь нього проходить і до нього повертається. Культура людини і мова є об'єднаними у площині духовних вартостей. Розвинене мовлення є ознакою висококультурної особистості і, навпаки, у низькій культурі мовлення виявляються виразні ознаки бездуховності.

Твори мистецтва, фольклорні твори, на думку вченого, містять могутній ідейно-моральний, художньо-естетичний потенціал. В них простежується повага до прогресивних народних традицій, відображення найкращих людських якостей. Провідним методом виховання культури поведінки К.Ушинський вважав емоційне переконання, спрямоване на утвердження у дітей оптимізму, християнських добродіт. Людина "більше людина в тому, як вона себе відчуває, ніж у тому, як вона думає" [55].

Ідеї Ушинського підтримала С. Русова. Основним шляхом, що забезпечує духовний розвиток дитини, розвиток у неї основ високоморальної

поведінки, вона вбачала у створенні національної школи. Мова, рідномовне оточення, етнічне середовище є могутніми засобами морального виховання.

Виховання культури поведінки має спиратися на ті дитячі порухи, що зміцнюються з ранніх років (співчуття, доброта, прагнення до ласки). Перший крок для забезпечення ефективності "виховання морального – це ознайомлення з питомими інстинктами дитини, на них треба спиратися" у виховному процесі [54].

Для виховання характеру Русова визнає за потрібне розвинути розум дитини, її волю і пам'ять, бо "в розумі закладено закон, що координує, нормує почуття, емоції, нахили", а "пам'ять і воля стримують бажання дитини, не дають розвинутися її примхам" [54]. Негативні вчинки дітей, на думку С.Русової, є наслідком об'єктивних причин, пов'язаних з нездоров'ям вихованця, впливами середовища, з невмінням або небажанням дорослих врахувати дитячу індивідуальність у вихованні.

I. Огієнко, відомий як митрополит Іларіон, розглядав виховання моральної поведінки дитини як єдиний комплекс цілеспрямованих дій родини, церкви, школи, позашкільних установ. Провідна роль у вихованні поведінкових звичок, на його думку, належить родині. Сприймаючи приклад батьків, дитина втілює його у своїх вчинках. У такий спосіб у неї формується шанобливе ставлення до родичів, до сімейних традицій, а, головне, у неї невимушено виникає повага до моральних законів та звичаїв свого народу, що робить можливим їх подальше використання у вихованні. У зв'язку з цим, Огієнко каже так: "Кожний громадянин мусить виховуватись тільки на всенаціональних культурних традиціях, бо вони дадуть йому найбільше культурних цінностей" [45].

Індивідуальна поведінка дитини залежить від рівня сформованості у неї національної свідомості та такої форми самосвідомості, як совість, яку Огієнко

вважав "сторожем вчинків дитини". Засобами виховання доброчесотної поведінки у родині, на його думку, є: рідна мова, бо "в самій мові нашій одбився дух нашого народу" [56], материнський та батьківський вплив, рідномовне оточення.

У справі виховання культури поведінки І.Огієнко надавав великого значення вмінню поєднання впливу на особистість дитини школи і родини. На його думку, батьки і вчителі повинні виступати як партнери, постійно підтримувати і доповнювати один одного, оскільки у школі удосконалюються ті риси і якості, які формуються батьками.

Великого значення у вихованні особистості дитини І.Огієнко надавав церкві. За його переконанням, вона впливає на "вироблення в собі правдивої думки", "любові до первобатьківщини", "чесного життя в світі". Результатом такого формування, за Огієнком, є утвердження у дітей доброчесності, поміркованості, ввічливості як основ дитячого культурного досвіду.

РОЗДІЛ 2 СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ І МОЛОДІ.

1.1. Рівні сформованості культури поведінки у дітей

У роботі представлено зміст і аналіз результатів констатуючого та контрольного етапів експерименту, розроблено та обґрунтовано програму дослідно-експериментальної роботи з виховання культури поведінки. Анкетування, бесіди з батьками та педагогами дали змогу виявити причини, що знижують ефективність виховання культури поведінки в умовах сім'ї та навчально-виховного закладу.

Серед них можна виділити такі:

- цій проблемі не приділяється достатня увага, реалізується імперативна модель спілкування з дитиною;
- обмежується активність особистості у засвоєнні знань, умінь, навичок;
- педагоги і батьки рідко вдаються до виявлення і глибокого аналізу причин некультурних учинків дітей;
- їх дії головним чином спрямовані на вирішення ситуативних завдань у конфліктних ситуаціях;
- недостатньо використовуються методи бесіди, роз'яснення, позитивного прикладу, невербальні засоби спілкування (посмішка, ласкавий погляд, ніжний дотик);
- серед прийомів методичної роботи надається перевага викриттю і різкому засудженню негативних дій та вчинків дитини і не вважається обов'язковим акцентування уваги на її досягненнях.

Рівні сформованості культури поведінки дітей 6-7-го років життя визначалися за такими критеріями:

- позитивне емоційне сприйняття себе, оточуючих, довкілля;
- повнота уявлень і знань дитини про себе, про правила культурної поведінки;
- орієнтація на соціально схвалювані норми поведінки;
- відповідність дій і вчинків встановленим соціальним еталонам.

На основі результатів констатуючого етапу експерименту визначено і проаналізовано три рівні сформованості культури поведінки старших дошкільників і першокласників шестирічного віку: високий, середній і низький.

Високий рівень (19,6% респондентів КГ, 20,8% респондентів ЕГ) визначається тим, що діти демонструють знання основних правил поведінки, усвідомлюють доцільність їх дотримання. У них сформовані чіткі оцінні еталони, розуміють багато моральних понять, можуть їх вербалізувати. Дошкільники самостійно, або за незначної допомоги дорослого можуть сформулювати моральну проблему і знайти варіант поведінки, адекватний для певної ситуації. Характерною є поява внутрішньої мотивації поведінки.

У ситуації вибору виявляють суспільні мотиви поведінки (бажання приносити радість, уболівання за успіх спільної справи). Мотиви обов'язку активні та стійкі (інколи недостатньо стійкі). Виявляють стійке, позитивне ставлення до ровесників, інтерес до взаємодії з ними. Дошкільники усвідомлюють почуття, емоційні стани оточуючих, враховують їх у власній поведінці.

Здатність до емпатії у них яскраво виражена, виявляється у ставленні до дітей різних рівнів прихильності. Діти володіють навичками соціальної поведінки, вміють їх застосовувати у типових і незнайомих ситуаціях. Характеризуються сформованими звичками культурної поведінки. Поведінка стабільна незалежно від присутності авторитетного дорослого.

Середній рівень сформованості культури поведінки дітей (34,2% респондентів КГ, 31,1% респондентів ЕГ) вирізняється знаннями про себе, про правила поведінки як розмитими, позбавленими чіткості. Діти частково розуміють доцільність виконання норм поведінки. Знають деякі моральні поняття, проте не завжди можуть їх адекватно вербалізувати. Для дошкільників із середнім рівнем розвитку культури поведінки характерною є зовнішня організація мотиваційного процесу, інтроспективна мотивація виявляється епізодично.

У ситуації вибору мають місце мотиви егоїстичного характеру, хоча у сумісній діяльності виявляють суспільні мотиви поведінки. Мотиви обов'язку пасивні, нестійкі. Позитивне ставлення до ровесників проявляється стосовно невеликої кількості дітей.

Здатність до емпатії розвинута недостатньо, проявляється у ставленні до референтної групи однолітків. Дошкільники володіють уміннями і навичками соціальної поведінки, проте поведінка нестабільна, визначається вказівками дорослого, його контролем. Характерною є сформованість деяких звичок поведінки. Діти недостатньо володіють навичками емоційної саморегуляції поведінки, виправдовують власні агресивні прояви як засіб вирішення конфлікту.

Діти з **низьким рівнем** (46,2% респондентів КГ, 48,1% респондентів ЕГ) мають інтуїтивні, приблизні знання про правила поведінки. Вони майже не знають моральних понять, оцінні еталони нечіткі, розмиті. Ці діти не усвідомлюють причини виникнення конфліктної ситуації тому не можуть сформулювати моральну проблему навіть із допомогою дорослого. Мотиви поведінки у ситуації вибору – егоїстичні (орієнтація на власні інтереси). В умовах виконання спільної діяльності суспільні мотиви поведінки виявляються ситуативно і залежать від попередньої установки дорослого. Нерозвинутими є мотиви обов'язку. Хоча дошкільники і демонструють позитивне ставлення до ровесників, проте воно є короткочасним, нестійким.

Діти не усвідомлюють емоційних станів однолітків, не враховують їх у власній поведінці. Здатність до емпатії є нерозвинутою: на емоційнопочуттєві прояви однолітків реагують неадекватно (насмішка, байдужість). Дошкільники володіють деякими вміннями і навичками культурної поведінки, проте поведінка є нестабільною, визначається присутністю дорослого. Поведінкові звички майже не сформовані.

Діти дотримуються правил поведінки з групою однолітків, якщо це не суперечить власним інтересам. В іншому випадку – порушують правила поведінки.

2.2. Реалізація програми розвитку культури поведінки дітей.

Моральне виховання, як і будь-який напрям виховної роботи з дітьми дошкільного віку, передбачає використання системи прийомів, способів, операцій пізнання особливостей їхнього світовідчуття, мислення, поведінки і цілеспрямованого впливу на них. Щодо цього дошкільна педагогіка має у своєму арсеналі універсальні та специфічні методи. Використовують їх залежно від конкретної педагогічної ситуації: віку, рівня розвитку дітей, особливостей соціуму, у яких росте й виховується дитина тощо.

Методи морального виховання — способи завдань морального виховання і вікових особливостей дітей педагогічної взаємодії, за допомогою яких здійснюється формування особистості відповідно до мети і завдань вікових особливостей дітей.

До найпоширеніших методів морального виховання належать методи формування моральної поведінки, методи формування моральної свідомості, методи стимулювання моральних почуттів і мотивів поведінки. Методи формування моральної поведінки.

Ця група методів спрямована на вироблення досвіду поведінки згідно з моральними нормами і правилами: а) практичне залучення дитини до виконання конкретних правил поведінки. Привчати дітей дотримуватися режиму сну, харчування, активної діяльності, правил спілкування і колективного співжиття. У використанні цього методу увагу акцентують на організації життя дитини відповідно до вимог, а також на постійному підтриманні її поведінки згідно з цими вимогами. При цьому потрібно використовувати різноманітні засоби, щоб дитина в реальному житті пересвідчилась у правильності, доцільності для неї такої поведінки, зрозуміла, що порушення правил спричинює небажані наслідки для неї і близьких їй людей; б) показ і пояснення. Ними активно послуговуються у вихованні культури поведінки, навичок колективних взаємин тощо. Дітей систематично

в різних життєвих ситуаціях привчають до певних способів поведінки: вітатися, ввічливо просити про послугу, дякувати, бережно ставитися до іграшок; в) приклад поведінки дорослих й однолітків (у середньому і старшому дошкільному віці).

Організуючи різноманітну діяльність дітей, потрібно установлювати чіткі правила, пояснювати їх дітям, переконувати, що дотримання певних правил є важливою умовою їхнього успіху. Старші дошкільники можуть самостійно встановлювати правила спільної діяльності й контролювати їх виконання, мотивуючи це доцільністю для всього колективу; г) оволодіння моральними нормами у спільній діяльності.

Особливість цього методу полягає в тому, що діти оволодівають певними моральними нормами начебто спонтанно, без ініціювань педагогом, а у спільній діяльності з ним, батьками. Вони самі доходять висновку, що дотримання певних норм є передумовою успішної діяльності, досягнення позитивного результату, хороших взаємин у сім'ї, колективі.

Дитина неодноразово пересвідчується, що її популярність залежить від успіхів у спільній діяльності, а партнери – від уміння чітко формулювати правила цієї діяльності й дотримуватися їх; г) вправління у моральній поведінці.

Суть методу полягає у створенні спеціальних умов для вправління дітей у дотриманні моральних норм. Для цього слід потурбуватися про те, щоб створені ситуації не були штучними, а наближалися до життєвих, звичних для дитини. З цією метою використовують різноманітні доручення, ускладнюючи їх відповідно до віку дітей; д) створення ситуацій морального вибору.

Цей метод передбачає використання особливих вправ, спрямованих на формування моральних мотивів поведінки у дітей старшого дошкільного віку. Такі вправи можуть бути запрограмовані вихователем або обрані дітьми самостійно. Наприклад, можна запропонувати дітям дивитися новий діафільм

або допомагати двірнику прокладати доріжки в снігу. Якщо діти відкладають приємну для них справу, щоб виконати обов'язок, необхідний з погляду моральних норм, то вони повинні мати змогу здійснити його без зволікань. Такий їхній вчинок обов'язково має бути схвалений.

Методи формування моральної свідомості. Використання їх має на меті засвоєння моральних уявлень і моральних понять. Це здійснюють, послуговуючись такими методами: а) роз'яснення конкретних моральних норм і правил.

Ведучи мову про них, педагог повинен доступно за формою і змістом розкрити сутність конкретних норм і правил, продемонструвати, до чого призводить ігнорування їх. Важливо проілюструвати це сюжетами з фільмів, казок тощо; б) навіювання моральних норм і правил.

Цей метод ґрунтується на схильності дитини до наслідування і високій емоційності. Особливої уваги потребують несміливі, замкнуті діти, використання цього методу дасть змогу збудити віру у власні сили.

Методи роз'яснення і навіювання реалізуються у формі етичних бесід, у процесі яких відбувається формування основ моральної свідомості. Водночас діти мають змогу усвідомити, осмислити свій моральний досвід. Етичні бесіди — розмови вихователя з дітьми на моральні теми під час занять та у повсякденному житті.

Головне завдання етичних бесід полягає в роз'ясненні значення моральних норм і правил поведінки, аналізі вчинків дітей і дорослих, колективному обговоренні етичних проблем. Негативні прояви поведінки також можуть стати приводом для розмови, яка має на меті вироблення в дітей відповідної оцінки негативного вчинку і прагнення уникати його.

Вибір виду етичної бесіди залежить від конкретної педагогічної ситуації. Бесіди, які стосуються повсякденного життя - це обговорення прочитаних художніх творів або вчинків дітей (краще вести від схвалення хорошого

вчинку до засудження негативного), аналіз спостережень за поведінкою людей, розповіді про виконання доручень колективу. Нерідко для бесід спеціально відводять конкретне заняття, даючи заздалегідь завдання простежити за певним явищем, подією або подумати над конкретною проблемою. Зміст, побудова, тривалість і методика бесіди залежать від її теми, віку дітей. Бесіди можуть бути колективними (з усією групою дітей), груповими (з кількома дітьми), індивідуальними.

Комплексна програма виховання культури поведінки старших дошкільників і першокласників шестирічного віку базувалася на положенні про те, що культура поведінки дітей успішно формується за таких педагогічних умов: реалізація принципів наступності і послідовності у роботі дошкільної і шкільної ланок освіти; дотримання суб'єкт-суб'єктних взаємин у системі “дорослий – дитина”; спрямованість виховного процесу на формування особистісних цінностей, що зумовлюють культурну поведінку; утвердження активної життєвої позиції дитини та, виходячи з цього, попередження девіацій шляхом збагачення соціального досвіду; організація колективної суспільно значущої діяльності дітей.

Оскільки ефективність запропонованої методики переважно залежить від рівня професійної компетентності педагогів, то особлива увага надавалася методичній роботі з педагогічним колективом навчально-виховного комплексу, зміст якої передбачав виявлення педагогічних умов, обґрунтування форм, методів і засобів, що сприяють оптимізації процесу виховання культури поведінки старших дошкільників і першокласників.

Серед форм роботи були використані такі: колективні (педагогічна рада, лекції, практикуми-семінари, групові консультації), індивідуальні (консультації), а також ділові ігри, взаємовідвідування виховних проєктів, спільне (разом з батьками) планування і проведення виховних заходів, робота вихователів із дітьми різного віку (з дошкільниками і першокласниками).

Методична робота педагогів із батьками спрямовувалася на розкриття основних чинників формування культури поведінки дітей цього віку (спілкування з дорослими, їх оцінка, приклад батьків, взаємодія з ровесниками тощо), доведення доцільності і необхідності реалізації умов, що сприяють ефективному її формуванню в родині.

Робота з батьками реалізовувалася у колективних та індивідуальних організаційних формах (батьківські збори, ознайомлення із запропонованою літературою, групові та індивідуальні консультації, консультації психолога, облаштування куточка для батьків). З метою надання батькам більш повних уявлень про життєдіяльність їхніх дітей у навчально-виховному комплексі організовувалися виставки дитячих поробок, фотовиставки на різноманітні теми: “Тато, мама, я – дружня сім’я”, “Як ми допомагаємо малятам”, “Свято у садочку” тощо.

Були також розроблені методичні поради батькам, що визначали стратегію їх дій у типових ситуаціях. Експериментальна робота з дітьми здійснювалася поетапно.

Перший етап передбачав надання допомоги дітям в усвідомленні змісту та соціальної значущості норм культурної поведінки, формуванні особистісного ставлення до них; ознайомлення дітей з основними поняттями етики і естетики на прикладі зразків літературних творів і формування на основі цих знань системи ціннісних орієнтацій; розвиток умінь аналізувати і оцінювати вчинки казкових героїв, аргументувати оцінки, виокремлювати мотиви їхніх учинків, формулювати моральну проблему та знаходити адекватні шляхи її розв’язання, а також вербалізувати свої враження від прочитаних творів.

На заключному етапі ставилося завдання сформувати у дітей диференційовану систему уявлень про моральні якості особистості, яка є важливим засобом оволодіння нормами культурної поведінки.

Для розв'язання поставлених завдань нами була розроблена і впроваджена у практику щоденна бесіда-гра “Ранкове вітання”. Ця форма роботи включала комплекс ігор, що мали на меті створення позитивного емоційного настрою дітей у групі, формування доброзичливого ставлення один до одного і до себе, закріплення знань про правила поведінки у різних ситуаціях (“Рукоштовання в колі”, “Репортер”, ігри з м'ячем, ляльками: “Добрий ранок”, “Знайомство”).

Нами було розроблено факультатив “Від казкової краси до краси життєвих вчинків”, що передбачав ознайомлення дітей з основними етичними та естетичними категоріями. Головним його завданням було показати красу у всіх її проявах, сформуванню потреби шукати красу і самостійно створювати її. Заняття факультативу включали такі види роботи: читання та обговорення казок, оповідань, складання казок, аналіз конфліктних ситуацій, малювання на тему казки, танцювально-рухові вправи для виявлення своїх вражень від прочитаних творів.

Природно, що такі види роботи використовувалися не тільки на заняттях факультативу, а й у дозвілльєвій діяльності дітей.

Другий етап спрямовувався на розвиток емоційно-мотиваційної сфери і передбачав розв'язання таких завдань: накопичення знань про емоції; формування умінь виражати позитивні й негативні емоції соціально схвалюваними засобами; формування елементарних умінь керувати емоціями; розвиток умінь встановлювати контакти, знаходити шляхи виходу із конфліктних ситуацій; розвиток здатності до емпатії.

Розв'язанню цих завдань сприяло проведення психолого-педагогічного тренінгу формування культури дитячих взаємин, що складався з комплексу інтерактивних ігор. На заняттях особлива увага приділялася дітям, що потребують корекційного впливу на емоційну сферу. Також діти залучалися до роботи театрального гуртка “У світі казки”, проведення різноманітних

тематичних днів та тижнів (“Тиждень дружби і добра”, “Чи важко бути хорошим другом”, “Давайте жити дружно”). Третій етап передбачав оволодіння дітьми уміннями, навичками культурної поведінки, правилами виконання певної ролі, уміннями вирішувати конфлікти соціально схвалюваними засобами, формування звичок культурної поведінки.

Розв’язанню цих завдань сприяло включення дітей, особливо першокласників шестирічного віку, у різні види трудової діяльності: господарсько-побутової, праці в природі, ручної праці, самообслуговування, участі у добродійних справах. Також діти залучалися до різноманітних ігор: сюжетно-рольових, театралізованих. Для формування почуття колективізму, згуртованості, зміцнення умінь та навичок міжособистісної взаємодії у дошкільному закладі та у початковій школі систематично організовувалися різноманітні свята та розваги (Новорічне свято, Мамине свято, Свято врожаю, Різдвяні свята, зимові, літні, весняні, осінні розваги), а також тематичні дні та тижні (тиждень безпеки, день казки, день сміху).

Для зміцнення умінь та навичок культурної поведінки у різних ситуаціях нами був запроваджений практикум “Азбука етикету”, де заняття проводилися у вигляді ігор-подорожей.

Аналіз результатів контрольного етапу експерименту дозволив підтвердити, що експериментальна програма забезпечила суттєві зрушення у когнітивній, емоційній сферах вихованців комплексу. Дещо нижчими є показники розвитку мотиваційної та діяльнісної сфер.

Характеристика динаміки зростання культури поведінки старших дошкільників і першокласників шестирічного віку дала змогу кількісно визначити рівні її сформованості після проведення експериментальної роботи та порівняти їх з результатами констатуючого зрізу.

Таблиця 1. Порівняльна характеристика рівнів сформованості культури поведінки досліджуваних (%)

Етапи експерименту	Групи	Рівні		
		Достатній %	Середній %	Низький %
Констатувальний	ЕГ	37.2	52	12.6
	КГ	45.8	46.1	9.5
Контрольний	ЕГ	55.9	43.8	8.7
	КГ	52.2	46.8	7.4
Динаміка	ЕГ	18.7	- 8.2	- 3.9
	КГ	6.4	- 0.7	- 2.1

Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що запропонована нами функціональна модель виявилася ефективною і сприяла зростанню культури поведінки дітей. Дослідження підтвердило основні положення гіпотези і дозволило зробити такі висновки:

1. Аналіз змісту поняття “культура поведінки” у гуманітарних науках дозволив розкрити її сутність та змістову структуру щодо дітей 6-7- го років життя. Під культурою поведінки старших дошкільників і шестирічних першокласників ми розуміємо сукупність способів самоорганізації діяльності у відповідності з морально-естетичними вимогами суспільства шляхом зіставлення власних “етичних інстанцій” із соціальними очікуваннями рідних, старших, однолітків. Культура поведінки характеризується у двох аспектах: з одного боку, вона визначає міру засвоєння дитиною уявлень і знань про правила поведінки, сформованість моральних почуттів, соціальних мотивів

діяльності, з іншого – фіксує здатність виразити їх у поведінці соціально схвалюваними засобами.

2. Аналіз психолого-педагогічних джерел дає підстави стверджувати, що у старших дошкільників і першокласників шестирічного віку можуть бути сформовані основи культури поведінки, як такої, що орієнтована на моральні та естетичні норми суспільства. У зазначеному віці визначальною спонукою до становлення культури поведінки виступає цілеспрямований вплив ззовні та готовність до дотримання правил поведінки, що формується в результаті отримання емоційно насиченої інформації про правила соціально значущої поведінки.

Головною умовою інтеріоризації соціокультурних цінностей є емоційно-позитивне ставлення до них, упевненість дитини в доцільності дотримання норм поведінки, добровільне оволодіння уміннями і навичками культурної поведінки з метою отримання внутрішнього задоволення і схвалення з боку дорослих.

3. У **структурі культури поведінки** дітей 6-7-го років життя ми виділяємо когнітивний, емоційний, мотиваційно-ціннісний та праксичний компоненти, які виконують відповідно гностичну, оцінно-регулятивну, спонукальну та діяльнісну функції. Відповідно до **структури розроблені критерії сформованості культури поведінки** у цьому віці.

Основними серед них є такі: повнота уявлень і знань дитини про себе, про правила культурної поведінки; орієнтація дитини на соціально схвалювані норми поведінки; позитивне емоційне сприйняття себе, оточуючих, довкілля; відповідність дій і вчинків дитини встановленим соціальним еталонам.

На основі показників основних критеріїв сформованості культури поведінки дітей виділено високий, середній та низький рівні її розвитку у старших дошкільників і першокласників та виявлено дитячі групи, які відповідають узагальненим характеристикам кожного рівня.

4. Зміст та рівень розвитку культури поведінки суттєво залежить від особливостей виховання в родині, при цьому важливо звертати увагу на такі її особливості: склад сім'ї, емоційний клімат, освіта батьків, рівень розвитку культури поведінки батьків та характер їх реакцій на некультурні дії і вчинки дитини.

У цьому віці стають значущими взаємини з учителем, вихователем, які поряд із впливом батьків визначають розвиток культури поведінки дитини. Розширюються і ускладнюються взаємини з однолітками, вплив яких на формування особистості дитини постійно зростає. Також важливу роль відіграє активність самої дитини, її практичний досвід культурної поведінки.

6. Експериментально доведено, що розроблені зміст, форми, методи виховання культури поведінки є ефективними за таких умов: дотримання суб'єкт-суб'єктних взаємин у системі “дорослий – дитина”; спрямованість виховного процесу на розвиток особистісних цінностей, що зумовлюють культурну поведінку; утвердження активної життєвої позиції дитини; організація суспільно значущої колективної діяльності дітей; реалізація принципів наступності і послідовності у роботі дошкільної і шкільної ланок освіти.

7. Дослідно-експериментальна робота включала три етапи: перший етап передбачав накопичення елементарного гностичного досвіду; другий етап – розвиток емоційно-мотиваційної сфери та корекцію негативного досвіду поведінки; третій етап – накопичення практичного досвіду соціальної поведінки.

Кожен із етапів характеризувався певною метою та завданнями, особливостями змісту навчально-виховної діяльності, адекватними формами, методами та засобами виховного впливу.

8. У ході дослідження апробовано форми, методи і засоби, що сприяють оптимізації процесу виховання культури поведінки старших дошкільників і першокласників шестирічного віку.

Серед форм організації виховного процесу ефективними виявилися такі: щоденна бесіда з елементами гри “Ранкове вітання”, факультативний курс “Від казкової краси до краси життєвих вчинків”, читання та складання казок, психологопедагогічний тренінг формування культури міжособистісних взаємин, індивідуальна корекційна робота, практикум “Азбука етикету”, проведення тематичних днів та тижнів, організація свят та розваг, включення у різні види ігрової та трудової діяльності.

Серед методів виховання доцільними є бесіда, групова дискусія, роз’яснення, танцювально-рухові ігри, сюжетно-рольові ігри, ігри-драматизації, психогімнастичні та пантомімічні вправи, привчання, вправляння, участь у добродійній діяльності, переорієнтації зусиль вихованця, створення виховуючих ситуацій та ситуацій морально-етичних переживань.

Серед засобів виховання широко використовувалися усна народна творчість, казка, музичне мистецтво, зображувальне мистецтво, праця.

9. Аналіз результатів дослідно експериментальної роботи дав змогу дійти висновку, що розроблена авторська програма виявилася ефективною. У рівнях сформованості культури поведінки шестирічних першокласників у експериментальних групах відбулися позитивні зміни (кількість дітей з високим рівнем розвитку культури поведінки зросла від 20,8% до 38,8%).

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми. Подальших досліджень потребують проблеми впливу статевих особливостей на формування культури поведінки, проблеми перепідготовки педагогічних працівників з урахуванням специфіки навчально-виховних комплексів.

2.3. Узагальнення соціально-педагогічних умов розвитку культури поведінки дітей.

Дошкільне дитинство – особливий період розвитку дитини. Саме в цьому віці виникає внутрішнє психічне життя і внутрішня регуляція поведінки. Це внутрішнє життя виявляє себе в здатності діяти щодо загальних понять, в уяві дитини, у довільній поведінці, у змістовному спілкуванні із дорослими та однолітками.

Саме в цей період відбувається формування в дитині активного інтересу до взаємин з іншими людьми. В неї виникає потреба в ознайомленні з певними нормами спілкування і, як результат – вироблення індивідуальної культури поведінки.

Ознайомлення з психолого-педагогічною, філософською та культурологічною літературою дає можливість розкрити поняття «культура поведінки». Так, у соціології «культура поведінки» визначається як сукупність духовних цінностей, правил, норм, що регулюють характер взаємин між людьми і слугують для того, щоб полегшити їхнє входження в суспільство.

Тим самим культура поведінки постає результатом успішної адаптації людини до умов життя в суспільстві (Е. Дюркгейм, Е. Еріксон, Л. Козер, Р. Мертон, Т. Парсонс, П. Сорокін). Основа етичного підходу до культури поведінки особистості полягає в тому, що будь-які вчинки людини розглядаються у діалектиці добра і зла. Тому моральна поведінка оцінюється за принципом «максималізації добра і мінімалізації зла», а критерієм її розвитку вважається якісна характеристика моральних цінностей [9].

Виходячи з цього, під культурою поведінки розуміють сукупність форм повсякденних дій і вчинків людини, в яких віддзеркалюються моральні та естетичні поведінкові норми (А. Гусейнов, О. Дробницький, І. Кон). В естетиці домінує думка про тісний зв'язок категорій прекрасного, гармонійного з етичними категоріями істини, блага, добра. У зв'язку з цим культура поведінки

передбачає взаємозв'язок внутрішньої культури особистості та зовнішніх форм її виявлення, що ґрунтуються на поняттях «красиве», «гармонійне», «досконале» (В. Дружинін, Т. Левчук).

У психології культура поведінки кваліфікується як динамічне особистісне утворення, що поступово виявляється, формується і видозмінюється протягом життя людини в процесі вчинкових дій (Б. Ананьєв, І. Бех, С. Рубінштейн, Н. Чепелева). Автори програми «Дитина» звертають увагу на те, що навчання та виховання мають бути націлені на формування людяності, справедливості, товариськості, чесності, яке відбувається під час ігор, спілкування, бесід, пояснень тощо [11].

Вихователь повинен вправляти дітей у виявах чуйності, доброзичливості, турботливості, заохочувати дошкільників бути уважними до емоційних станів інших дітей, поважати їх переживання, бажання. Старших дошкільників слід учити аналізувати та контролювати власні вчинки та поведінку [9].

Культура діяльності проявляється в поведінці дитини на заняттях, в іграх, під час виконання трудових доручень. Формувати у дитині культуру діяльності – це значить виховувати в неї звичку утримувати в порядку місце, де вона працює, навчається, грається; звичку доводити до кінця розпочату справу, бути наполегливим у досягненні мети; навчати її не відкладати на завтра те, що можна зробити сьогодні; привчати бережно ставитись до іграшок, речей, книг.

Вже в старшому дошкільному віці дитина вчиться регулювати свою діяльність, відпочинок, що є основою для формування в неї навичок ефективної організації праці.

Важливий показник культури діяльності – потяг до цікавих, розвиваючих занять, вміння цінувати час, бажання працювати, отримання задоволення від результату своєї роботи, розвиток самостійності та творчості.

Головне в культурі спілкування – це навчити дитину поважати суспільство в цілому і кожного його члена окремо та ставитися до них так, як він ставиться до себе.

У повсякденній практиці людські стосунки далеко не всіма і не завжди здійснюються. А тим часом культура людських відносин, спілкування людей між собою відіграють важливу роль у житті. Якщо дитина культурно спілкується з близькими, знайомими, вона буде так само поводитися і зовсім з незнайомими людьми.

Культура спілкування обов'язково передбачає культуру мовлення дитини. Це вимагає від дошкільника володіння певним запасом слів, вміння розмовляти спокійно і зрозумілопослідовно, що, в свою чергу, сприяє активному спілкуванню дітей під час ігор та праці, запобігає виникненню конфліктних ситуацій.

Згідно Базової програми вихователь повинен привчати дітей до таких навичок та звичок культури спілкування: використовувати ввічливі слова, бути привітним з рідними, друзями та незнайомими, дотримуватись загальноприйнятих норм та етикету спілкування, відтворювати в грі свої моральні уявлення, прислуховуватись до порад старших, дотримуватись правил співжиття в родині, виявляти чемність, толерантність, відчувати межу припустимої поведінки з молодшими, однолітками, старшими дітьми, дорослими та старими людьми тощо.

Найголовніше, що потрібно пам'ятати і розуміти як вихователю, так і батькам це те, що будь який прояв ввічливості з боку дитини повинен керуватися добрими думками й почуттями, бути для неї усвідомленою необхідністю та потребою, а не засобом отримання похвали чи уникнення покарання.

Тому мета виховання культури спілкування полягає в готовності дитини самостійно приймати моральні рішення та відповідно діяти. Створення

культурних навичок і звичок починається з виховання акуратності й охайності. Вже з трирічного віку дитина може сама з деякою допомогою дорослих одягатися, застеляти своє ліжко, може допомагати в прибиранні кімнати. Культура їжі, вміння культурно вживати їжу – одна з перших навичок, що повинна виховуватись у дитини. Культура їжі має і етичний аспект – адже поведінка за столом ґрунтується на повазі до тих, хто сидить поруч, а також до тих, хто приготував їжу.

До культурних звичок відносять привчання вставати вранці та робити зарядку, вмиватися, чистити зуби, акуратно зачісуватися, тримати в чистоті взуття та одяг. Діти повинні розуміти, що в дотриманні цих правил проявляється повага до оточуючих і до себе самого. Ми з'ясували, на які головні компоненти потрібно звертати увагу при вихованні культури поведінки дошкільнят. Це як оболонка цього процесу.

Розглянемо і її наповнення, а саме: методи, принципи, умови. Процес виховання культури поведінки дуже складний, вимагає усвідомленого використання педагогом багатого арсеналу методів та засобів педагогічного впливу на дітей. Це такі методи як: роз'яснення, показ, вправи, нагадування, привчання, виховуючі ситуації, контроль, оцінка, етичні бесіди, колективне читання художніх творів, перегляд мультфільмів та фільмів, лялькових спектаклів, інсценізацій з моральним підтекстом, позитивний приклад, покарання та заохочення, введення правил культури поведінки, екскурсії, ігрові вправи.

Так, роз'яснення допомагає дитині усвідомити, чому саме так треба вчинити в тій або іншій ситуації; заохочення активізує дошкільнят до навчання, до вибору правильної поведінки, а покарання за негативний вчинок направлене на виникнення бажання робити добре; етичні бесіди та виховуючі ситуації формують у дітей об'єктивність в оцінці подій, допомагає їй орієнтуватись в різних ситуаціях і поступати відповідно до правил культури поведінки; показ, вправи, привчання, нагадування, контроль та оцінка

направленні не тільки на надання взірця поведінки, але й на з'ясування ступеню засвоєння та правильності виконання того чи іншого правила, тобто розуміння норм поведінки.

Розглянуті методи передбачають обов'язкове дотримання таких педагогічних і етичних принципів, як: науковість, наочність, неперервність, систематичність та послідовність, доступність і дохідливість, свідомість і активність дітей, індивідуальний підхід, знання фізіологічних та вікових особливостей, розумність і необхідність поведінкових правил, доброзичливість та дружелюбність, опора на національні традиції, єдність в роботі дитячого садка та сім'ї.

Педагоги і вихователі завжди повинні пам'ятати, що процес виховання культури поведінки, ґрунтуючись на принцип неперервності, повинен бути органічною складовою всієї виховної роботи. Важливо донести до дітей, що норми поведінки базуються на моральних цінностях українського народу: доброзичливості, гостинності, працьовитості, правдивості, чесності, людинолюбстві, поваги до батьків та старих, почутті гумору.

Отже, при вихованні у дітей дошкільного віку стійких позитивних навичок і звичок культури поведінки необхідно дотримуватись принципів єдності та цілісності виховного процесу, тобто взаємозв'язку завдань, методів і засобів виховання: послідовність, систематичність, повторення вправ і раціональний їх розподіл в часі.

Для ефективності та результативності роботи щодо виховання культури поведінки в дитячому садку та в дома потрібні певні позитивні умови, а саме:

1. Авторитет і культура вихователів та батьків. Стиль спілкування вихователя з дітьми – найголовніше у формуванні культури поведінки. Допомога, довіра, любов, порада, ласка, щирий інтерес до дитячих починань складають фундамент доброзичливих відносин з дитиною. Дії вихователя

повинні бути направлені на досягнення головної мети – створення для розвитку особистості дитини творчої, дружньої обстановки.

2. Позитивний настрій. Атмосфера доброзичливості, активна змістовна діяльність виховують в дітях потяг до зайнятості, бажання пізнавати нове і використовувати ці знання в житті.

3. Зв'язок із сім'єю. Дозволяє зберегти єдність вимог і наступність у вихованні. Педагог повідомляє про досягнення та проблеми дитини, консультує батьків і знайомить їх з методами морального виховання в сім'ї.

4. Дотримання точного режиму. Є гарантом урівноваженого стану дітей, запобігає перевтомленню та статичності у діяльності, дозволяє сформувати стереотип поведінки.

5. Правильно організована обстановка. Цікава, пізнавальна наочність, дидактично-методичні матеріали, іграшки дозволяють дітям знаходити заняття за інтересом і тим самим запобігають зриву у поведінці. Висновки. Розвиток індивідуальності кожної дитини ґрунтується на формуванні її особистісної культури. При вихованні культури поведінки педагоги й батьки повинні пам'ятати, що виховний вплив на дітей повинен бути єдиним, постійним і послідовним, результатом якого є повнота уявлень і знань дитини про себе, про правила культурної поведінки; орієнтація дитини на соціально схвалювані норми поведінки; позитивне емоційне сприйняття себе, оточуючих, довкілля; відповідність дій і вчинків дитини встановленим соціальним еталонам [39].

ВИСНОВКИ

Відповідно до першого завдання дослідження було окреслено сутність поняття культура поведінки та визначено його компоненти.

Під “культурою поведінки” дітей ми розуміємо сукупність способів самоорганізації їх діяльності у відповідності з морально-естетичними вимогами суспільства у процесі зіставлення власних “етичних інстанцій” із соціальними очікуваннями рідних, старших, однолітків. У змістовій структурі культури поведінки старших дошкільників і першокласників шестирічного віку нами виділено емоційний, когнітивний, мотиваційно-ціннісний і праксичний компоненти, що виконують відповідно оцінно-регулятивну, гностичну, спонукальну та діяльнісну функції.

Емоційний компонент культури поведінки передбачає розвиток емоційної сприйнятливості, здатності до емпатії, сформованість моральних почуттів (провини, сорому, совісті).

Когнітивний компонент включає наявність елементарних знань про норми поведінки у суспільстві, розвиток самосвідомості особистості, сформованість оцінних еталонів.

Мотиваційно-ціннісний компонент передбачає наявність ціннісних орієнтацій, що відповідають потребам соціуму; розвиток і становлення таких мотивів поведінки: обов’язку, прагнення діяти відповідно до суспільних норм, мотиви встановлення і збереження позитивних взаємин із оточуючими, ігрові, змагальні, моральні та пізнавальні мотиви.

Праксичний компонент культури поведінки потребує сформованості умінь навичок та звичок поведінки, розвитку довільної поведінки і саморегуляції поведінки.

Обґрунтована нами змістова структура культури поведінки дозволяє глибше усвідомити її сутність і простежити динаміку її розвитку в дітей на етапі переходу від дошкільної до шкільної освіти.

Згідно другого завдання дослідження здійснено історичну міждисциплінарну розвідку підходів до формування культури поведінки дітей та молоді.

Актуальність дослідження проблеми виховання культури поведінки дітей та молоді зумовлюється новою соціокультурною ситуацією та протиріччям між проголошеним гуманізмом освіти й усе ще існуючим авторитаризмом у вихованні особистості.

Основа етичного підходу до культури поведінки особистості (Л.Волченко, В.Єфименко, В.Малахов та ін.) полягає в тому, що будь-які вчинки людини розглядаються у діалектиці добра і зла. Відповідно моральна поведінка оцінюється за принципом “максималізації добра і мінімалізації зла”, а критерієм її розвитку вважається якісна характеристика моральних цінностей. Виходячи з цього, під культурою поведінки розуміють сукупність форм повсякденних дій і вчинків людини, в яких віддзеркалюються моральні та естетичні поведінкові норми (А. Гусейнов, О. Дробницький, І. Кон).

У широкому розумінні, поведінка є моральною, “якщо узгоджується з вимогами моралі, її нормами та цінностями”. У вузькому розумінні, власне моральною є лише та поведінка, “яка ґрунтується на усвідомленому виборі її суб’єкта і має на меті активне утвердження певних моральних цінностей”. Отже, моральна поведінка є складником загальної культури поведінки. При цьому здатність особистості у ситуації вибору дотримуватися моральної поведінки вказує на високий рівень розвитку її культури поведінки.

У психології (І. Бех, Л. Божович, Л. Колберг, В. Роменець, С. Рубінштейн, та ін.) культура поведінки кваліфікується як динамічне особистісне утворення, що поступово виявляється, формується і

видозмінюється протягом життя людини в процесі вчинкових дій. Отже, саме вчинок, за переконанням багатьох вітчизняних психологів (І. Бех, Л. Божович, Л. Виготський, О. Киричук, В. Роменець), виступає логічним осередком культурної поведінки особистості.

Педагоги минулого (Я. Коменський, П. Лесгафт, Дж. Локк, М. Монтесорі, Р. Оуен, Й. Песталоцці, Ж.Ж. Руссо) визначальним у формуванні культури поведінки дітей дошкільного віку вважали вплив родини. Актуальними і сьогодні є такі виділені ними принципи виховання культури поведінки: природовідповідності і культуровідповідності; необхідності її виховання з раннього віку; наступності між дошкільною і шкільною освітою; надання дитині права на свободу і самостійність з метою накопичення досвіду соціальної поведінки; вплив на емоційно-почуттєву сферу; забезпечення єдності чуттєвого і раціонального у формуванні поведінкових звичок; виховання засобами казки, музики, зображувального мистецтва, природи як такими, що залучають до добра, краси, людяності.

У педагогіці виділяються такі форми організації виховного процесу: керівництво життєдіяльністю дітей, спільна діяльність вихователя та дітей на основі співробітництва, спілкування дитини з членами своєї сім'ї, допомога їм, спілкування з однолітками, організація колективної діяльності дітей, інформаційно-масові форми (бесіда, роз'яснення).

Серед методів виховання культури поведінки вчені виділяють бесіду, вправління, гру, позитивний приклад, створення та використання виховуючих ситуацій, заохочення та покарання. На думку Я.А. Коменського, виховання культури поведінки дітей до 6 років здійснюється у материнській школі (сім'ї). Оскільки в дітях більше першородної чистоти, незіпсованості, позитивних творчих сил, ніж гріха, тому завданням виховання є утвердження позитивних якостей особистості, надання допомоги у розвитку духовних здібностей.

Моральне виховання дає позитивний результат, якщо воно починається з раннього віку. З цього приводу у “Великій дидактиці” вчений резюмує: “Природа всіх народжуваних істот така, що вони є гнучкими і найлегше приймають форму у ніжному віці; зміцнившись, вони не підлягають формуванню”.

Визначальним мотивом людських дій Дж. Локк вважав перспективу задоволення або страждання. Через це головним регулятором поведінки є здоровий глузд. Таким чином, у вихованні соціальної поведінки необхідно зосередити зусилля на розвитку у дитини дисципліни духу, вміння підпорядковувати бажання контролю розуму.

На думку Ж.Ж. Руссо, головним завданням виховання є створення умов, за яких дитина на власному досвіді переконалася б у шкідливості для себе тих вчинків, від яких застерігав її вихователь. Тільки такий підхід буде стимулювати виникнення вірних уявлень про те, як потрібно поводитися в тій чи іншій ситуації. Виходячи з цього, виховання поведінкових звичок дитини, має відбуватися не шляхом декларації, роз’яснення, а шляхом переживання нею наслідків негативних вчинків і накопичення морального досвіду.

За переконанням Й. Песталоцці, формування моральної культури дитини починається в сім’ї, а його основою є формування почуття діяльної любові до людей. Це почуття виходить з почуття природної любові до матері, до якої поступово додаються почуття довіри, вдячності, терпіння, слухняності [3].

Культура охоплює певну систему цінностей, які втілюються у поведінкових нормах і правилах. Сенс культури полягає в правилах, що встановлюють межі, а також репрезентують форми і засоби задоволення потреб людини. За такого підходу культура поведінки може бути визначена як спосіб організації особистістю власних дій і вчинків, що забезпечують її різнобічний, гармонійний розвиток. Спільним у поглядах науковців є те, що

культурною можна вважати поведінку, яка втілюється адекватно до закономірностей розвитку людської особистості у площині принципів гуманізму.

Згідно третього завдання дослідження визначено рівні сформованості культури поведінки дітей та апробовано програму розвитку культури поведінки дітей старшого дошкільного віку.

Рівні сформованості культури поведінки дітей визначалися за такими критеріями:

- позитивне емоційне сприйняття себе, оточуючих, довкілля;
- повнота уявлень і знань дитини про себе, про правила культурної поведінки;
- орієнтація на соціально схвалювані норми поведінки;
- відповідність дій і вчинків встановленим соціальним еталонам.

На основі результатів констатуючого етапу експерименту визначено і проаналізовано три рівні сформованості культури поведінки дітей: високий, середній і низький.

Високий рівень (19,6% респондентів КГ, 20,8% респондентів ЕГ) визначається тим, що діти демонструють знання основних правил поведінки, усвідомлюють доцільність їх дотримання. У них сформовані чіткі оцінні еталони, розуміють багато моральних понять, можуть їх вербалізувати. Дошкільники самостійно, або за незначної допомоги дорослого можуть сформулювати моральну проблему і знайти варіант поведінки, адекватний для певної ситуації. Характерною є поява внутрішньої мотивації поведінки.

Середній рівень сформованості культури поведінки дітей (34,2% респондентів КГ, 31,1% респондентів ЕГ) вирізняється знаннями про себе, про правила поведінки як розмитими, позбавленими чіткості. Діти частково розуміють доцільність виконання норм поведінки. Знають деякі моральні

поняття, проте не завжди можуть їх адекватно вербалізувати. Для дошкільників із середнім рівнем розвитку культури поведінки характерною є зовнішня організація мотиваційного процесу, інтроспективна мотивація виявляється епізодично.

Діти з **низьким рівнем** (46,2% респондентів КГ, 48,1% респондентів ЕГ) мають інтуїтивні, приблизні знання про правила поведінки. Вони майже не знають моральних понять, оцінні еталони нечіткі, розмиті. Ці діти не усвідомлюють причини виникнення конфліктної ситуації тому не можуть сформулювати моральну проблему навіть із допомогою дорослого. Мотиви поведінки у ситуації вибору – егоїстичні (орієнтація на власні інтереси). В умовах виконання спільної діяльності суспільні мотиви поведінки виявляються ситуативно і залежать від попередньої установки дорослого.

Відповідно до четвертого завдання дослідження окреслено соціально-педагогічні умови формування культури поведінки дітей та юнацтва.

Розглянуті методи та програма розвитку культури поведінки дітей та молоді передбачають обов'язкове дотримання таких педагогічних і етичних принципів, як: науковість, наочність, неперервність, систематичність та послідовність, доступність і дохідливість, свідомість і активність, індивідуальний підхід, знання фізіологічних та вікових особливостей, розумність і необхідність поведінкових правил, доброзичливість та дружелюбність, опора на національні традиції.

Педагоги завжди повинні пам'ятати, що процес виховання культури поведінки, ґрунтуючись на принцип неперервності, повинен бути органічною складовою всієї виховної роботи. Важливо донести до дітей, що норми поведінки базуються на моральних цінностях українського народу: доброзичливості, гостинності, працьовитості, правдивості, чесності, людинолюбстві, поваги до батьків та старих, почутті гумору.

Отже, при вихованні у дітей стійких позитивних навичок і звичок культури поведінки необхідно дотримуватись принципів єдності та цілісності виховного процесу, тобто взаємозв'язку завдань, методів і засобів виховання: послідовність, систематичність, повторення вправ і раціональний їх розподіл в часі.

Для ефективності та результативності роботи щодо виховання культури поведінки потрібні певні позитивні умови, а саме:

1. Авторитет і культура вихователів та батьків. Стиль спілкування вихователя з дітьми – найголовніше у формуванні культури поведінки. Допомога, довіра, любов, порада, ласка, щирий інтерес до дитячих починань складають фундамент доброзичливих відносин з дитиною. Дії вихователя повинні бути направлені на досягнення головної мети – створення для розвитку особистості дитини творчої, дружньої обстановки.

2. Позитивний настрій. Атмосфера доброзичливості, активна змістовна діяльність виховують в дітях потяг до зайнятості, бажання пізнавати нове і використовувати ці знання в житті.

3. Зв'язок із сім'єю. Дозволяє зберегти єдність вимог і наступність у вихованні. Педагог повідомляє про досягнення та проблеми дитини, консультує батьків і знайомить їх з методами морального виховання в сім'ї.

4. Дотримання точного режиму. Є гарантом урівноваженого стану дітей, запобігає перевтомленню та статичності у діяльності, дозволяє сформувати стереотип поведінки.

5. Правильно організована обстановка. Цікава, пізнавальна наочність, дидактично-методичні матеріали, іграшки дозволяють дітям знаходити заняття за інтересом і тим самим запобігають зриву у поведінці.

Висновки. Розвиток індивідуальності кожної дитини та молодшої людини ґрунтується на формуванні її особистісної культури. При вихованні культури

поведінки педагога й батьки повинні пам'ятати, що виховний вплив на дітей повинен бути єдиним, постійним і послідовним, результатом якого є повнота уявлень і знань дитини про себе, про правила культурної поведінки; орієнтація дитини на соціально схвалювані норми поведінки; позитивне емоційне сприйняття себе, оточуючих, довкілля; відповідність дій і вчинків дитини встановленим соціальним еталонам.

Список використаної літератури

1. Алексеєнко Т.Ф. Інтегровані умови сучасного сімейного виховання і коефіцієнт їхньої корисної дії / Алексеєнко Т.Ф. // Педагогіка і психологія. - 2002.-№1-2. - С.53-61.
2. Балагура О. Змістовні та технологічні особливості виховання духовної культури студентів вищих навчальних закладів / О. Балагура // Освіта і управління. – 2011. – № 2/3. – С. 180–182.
3. Барандій М. Культура поведінки / М. Барандій. – Львів, 1997. – 32 с.
4. Барсукова, Т. Соціально-педагогічний супровід дітей «групи ризику» та їх сімей // Соціальна педагогіка. - 2003. - № 1. - С.17-24
5. Батьківство в радість: тренінг. Курс з набуття батьківських навичок [«Родина для дитини» в Україні] / [Авт.-упор. Г. М. Лактіонова, І. Д. Зверєва]. – К.: Майстер принт. – 2008. – 196 с.
6. Батьків не обирають...: Проблеми відповідального батьківства в сучасній Україні / За ред. Ю. М. Якубової та ін. — К.: АЛД, 1997.
7. Бархатова. Виховання культури поведінки / Дошкільне виховання. - № 11 - 1989.
8. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: навчальний посібник. – К.: «Центр початкової літератури», 2003. – 139 с.
9. Білоусова В. О. Виховання культури поведінки учнів / В. О. Білоусова. — К. : Рад. школа, 1986. — 160 с.
10. Більдіна М. О. Структура та зміст поняття культури поведінки молодших школярів. Вісник ХДАК. 2014. -№ 42. С. 249–257.
11. Бойко Н. Д., Ляшенко І. С., Хабеця Т. В. Засідання Академії педагогічної майстерності з питань вивчення і впровадження в практику Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» // Дошкільний навчальний заклад. — 2011, № 7 (55). — С. 2—14. 3.
12. Бовть О. Соціально-психологічні причини агресивної поведінки дітей // Рідна школа, - 1999. – 17-20 с.

13. Бойко А.М., Бондаренко Н.Б. Соціальна робота з конкретними групами клієнтів. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2004. – 166 с.
14. Бочарова, В. Соціальна педагогіка: діалог науки і практики // Соціальна педагогіка. - 2003. - № 1. - С.3-6
15. Василькова, Ю.В. Методика й досвід роботи соціального педагога. - М.: Академія, 2002. - 160 с.
16. Василькова, Ю.В. Соціальна педагогіка. - М.: Академія, 2001. - 440 с.
17. Волкова Є.А. «Важкі діти чи важкі батьки?» - М.: Профиздат, 1992. - 194 с.
18. Гірняк А. Н. Поняттєво-категорійне поле і наукові підходи до розуміння взаємодії у психології / Андрій Гірняк // Психологія і суспільство. – 2017. – № 3. – С. 112-126.
19. Голдевська А. І. Формування комунікативних умінь у студентів педагогічних університетів як педагогічна проблема / А. І. Голдевська // Педагогічна теорія та педагогічний досвід: перспективи і розвиток. – Луцьк, 1999. – С. 28–32.
20. Гордієнко К. Розвиток соціальної культури особистості в молодіжному середовищі / К. Гордієнко // Соц. психологія. – 2006. – № 3. – С. 66–75.
21. Дитина : Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років / О. В. Огнев'юк, К. І. Волинець, О. В. Проскура, Л. П. Кочина, В. У. Кузьменко. — 3-є вид., доопр. та доп. — К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. — 492 с. 4.
22. Дармодехін, С.В. Проблеми сім'ї та сімейної політики // Соціально-політичний журнал. - 1994. - № 9-10. - С. 43-51.
23. Дементьєва, І. Робота школи з дітьми групи ризику // Виховання школярів. - 2003. - № 1.-С.2-9; № 8. - С.2-9.
24. Дементьєва, І.Ф. Негативні фактори виховання дітей у неповній сім'ї // Соціологічні дослідження. - 2004. - № 11. - С. 108-114.

25. Дитина в сім'ї / [Упоряд. Т. Науменко]. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2005. – 128 с.
26. Дитина у кризовому соціумі: як її розуміти і виховувати/ Упоряд. Л.Шелестові. – К.: Ред. Загальнопед.газ., 2004. 128 с.
27. Етика : навч. посіб. / Т. Аболіна, В. Єфименко, О. Лінчук та ін. – К. : Либідь, 1992. – 328 с.
28. Енциклопедія батьківства: посібник з сімейного виховання / [Авт. кол. за заг. ред. Є. І. Коваленко, С. В. Кириленко]. – К.: КНТ, 2008. – 592 с.
29. Єрофеева. Засвоєння дошкільнятами правил поведінки з товаришами / Дошкільнє виховання. - № 5 - 1980.
30. Закон України Про освіту зі змінами 2023 рік, №2145-VIII від 05.09.2017, редакція від 21.11.2021. https://urst.com.ua/act/pro_osvitu
31. Задесенець М.П. Вікові особливості розвитку дітей і формування їх особливості. – К.: Головне видавництво об'єднання “Вища школа” 1978.
32. Кісарчук З. Г. Психологічна допомога сім'ї / З. Г. Кісарчук, О. І. Єрмусевич. – Книга 1. Навчальний посібник (у 3 книгах). – К.: Главник, 2006. – 128 с.
33. Корнієнко С.М., Кадлюк Я.П. Батьківські збори у початкових класах: Навчально-методичний посібник. – Тернопіль: Богдан, 1995. – 64 с.
34. Коробко Л., Коробко О.І. Робота психолога з молодшими школярами: Методичний посібник. – К.: К68 Летра ЛТД, 2006. – 416 с.
35. Котирло В. К. Вплив взаємин у сім'ї на виховання емпатії у дітей. – К.: Рад. школа, 1985. – 140 с.
36. Кравченко Т.В. Сім'я та її вплив на соціалізацію дитини / Т.В. Кравченко //Педагогіка і психологія. - 2009. - №3. - С. 32-42.
37. Левківський М.В., Федорова М.А. Наступність у вихованні культури поведінки дітей (в умовах НВК “школа – дитячий садок”) / Проблеми наступності освіти та розвитку особистості в контексті взаємодії освітніх закладів.- Зб. матеріалів міжрегіональної наук.-практ. конференції.- Житомир: ЖДПУ, 2003. – С.29-32.

38. Медведєва Н. В. Технологія етичного мислення як засіб духовно ціннісного виховання молодшого школяра. Початкова школа. 2012. № 12. С. 14–16.
39. Островська Л.Ф. Ази вихованості / Дошкільне виховання. - № 8 - 1985. С 12-18.
40. Островська. Поведінка - результат виховання / Дошкільне виховання. - № 5 - 1997.
41. Островська Л.Ф. Ази вихованості / Дошкільне виховання. - № 8 - 1985. С. 45
42. Островська. Поведінка - результат виховання/Дошкільне виховання. - № 5 - 1997. с. 21.
43. Островська Л.Ф. Ази вихованості / Дошкільне виховання. - № 8 - 1985. Р. – с.45
44. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки.-К.: Обереги, 1994. – 72 с.
45. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу. – К.: Довіра, 1992. –141с.
46. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки.-К.: Обереги, 1994. – 72 с.
47. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу. – К.: Довіра, 1992. –141с.
48. Островська Л. Ф. Виховання культури поведінки дошкільників / Л. Ф. Островська. — К. : Рад. школа, 1975. — 120 с. 5.
49. Підготовка фахівців з дошкільної освіти за кредитно-модульною системою організації навчального процесу : навч. посіб. / за ред. Т. І. Поніманської. — 2-е вид., доп. — К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. — 304 с.
50. Про виховання культурно-гігієнічних навичок / Дошкільне виховання. - № 8 - 1979. Р. – с. 32.

- 51.** Сапронова М. Культура поведінки – категорія моральна. Дошкільне виховання. 2003. № 10. С. 8–9.
- 52.** Текст Національної доктрини розвитку освіти http://schoolchem.ho.ua/ZavKab/NormD/1_7_nac_doktryna.pdf
- 53.** Теплюк С. Про охайності і акуратності / Дошкільне виховання. - № 9 - 1988.
- 54.** Ушинський К.Д. Твори в 6 т. – К.: Рад. школа, 1954. – Т.1.– 452 с.
7. Русова С. Вибрані пед. твори: У 2 кн. Кн.1/За ред. Є. Коваленко.-К.: Либідь, 1997. – 272 с.
- 55.** Федорова М.А. Культура поведінки дітей: ретроспектива дослідження // Вісник Житомирського педагогічного університету. Вип.9, 2002. – С.49-53.
- 56.** Федорова М.А. Культура поведінки дітей: гуманітарний аспект // Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу. - Рівне: Волинські обереги, 2002. – С.148-150.
- 57.** Федорова М.А. Розвиток культури поведінки дітей у системі “школа – родина” // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. - 2002. - №5. – С. 340-341.
- 58.** Федорова М.А. Формування культури поведінки у старших дошкільнят // Дошкільне виховання. – 2002. - №2. – С.8-10.
- 59.** Федорова М.А. Культура поведінки дітей 6-7-го років життя (виховання у НВК «школа – дитячий садок»): Методичний посібник / За ред.. проф. М.В.Левківського – Житомир: Вид-во ЖДУ ім.. І.Франка, 2005. – 136с.
- 60.** Федорова М.А. Особливості становлення культури поведінки старших дошкільників та першокласників шестирічного віку // Вісник Житомирського державного університету імені Іван Франка. Вип.25, 2005. – С.165-168.
- 61.** Федорова М.А. Організація роботи з виховання культури поведінки дітей 6-7-го років життя (в умовах НВК “школа – дитячий садок”) //

Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 295. Педагогіка та психологія. – Чернівці: Рута, 2006. – С. 172-177.

62. Федорова М.А. А.С. Макаренко і розвиток культури поведінки дітей // Національна освіта у контексті творчості А.С.Макаренка: Зб. наук. праць / За ред. проф. М.В.Левківського. - Житомир: ЖЦНТЕІ, 2003.- С.35-39.

63. Федорова М.А. Підготовка вчителя-вихователя до формування культури поведінки дітей / Наукові записки.- Випуск 52. Частина 2.- Серія: Педагогічні науки.- Кіровоград: РВВ КДПУ.- 2003.- С.207 – 210.

64. Федорова М.А. Культура поведінки: морально-естетичний аспект // Педагогічна творчість: науковий пошук молодих дослідників: Зб. науковометод. праць / За ред. М.Левківського. - Житомир: Поліграф. Центр ЖДПУ, 2002. – С.60-61.

65. Федорова М.А. Виховання культури поведінки у дітей 6-7-го років життя (в умовах навчально-виховного комплексу «школа – дитячий садок») / М.А.Федорова // Морально-етичні засади формування зростаючої особистості: [монографія] / за ред. проф. М. В. Левківського. – Житомир: ЖДУ, 2008. – С. 128-142.

66. Яковенко Т., Ходонецькі З. Про виховання культурно-гігієнічних навичок / Дошкільне виховання. - № 8 - 1979.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для вихователів «Вивчення застосування педагогами комунікативної гри як засобу виховання культури спілкування у старших дошкільних»

Шановні колеги! Просимо вас відповісти на запитання запропонованої анкети. Ваші об'єктивні відповіді допоможуть нам у дослідженні умов виховання культури спілкування у дітей дошкільного віку засобами комунікативної гри. Дякуємо за допомогу!

Анкета

I. 1.1. Освіта.

1.2. Фах.

1.3. Стаж роботи в ЗДО.

1.4. В якій віковій групі ДНЗ Ви зараз працюєте?

II. Розуміння педагогом важливості виховання культури спілкування у дітей.

2.1. Чи важливе значення культура спілкування посідає у житті дошкільника?

а) Так.

б) Частково.

в) Ні. Поясніть чому.

2.2. Чи звертаєте увагу на культуру спілкування дошкільників?

Яка ваша реакція, коли виявляєте порушення норм і правил культури спілкування?

II. Використання методів роботи з дітьми.

2.1. Які методи використовуєте у роботі з дітьми щодо виховання культури спілкування?

2.2. Яким надаєте перевагу, чому?

2.3. Які з них вважаєте ефективними?

Додаток Б

Анкета для батьків

Шановні батьки!

Ми досліджуємо стан виховання культури поведінки ваших дітей. Просимо Вас щиро відповісти на запитання нашої анкети. Це допоможе у виборі більш ефективних засобів і способів у вихованні культури спілкування вашої дитини.

Чи вважаєте Ви дану проблему актуальною?

1. Чи застосовує Ваша дитина слова ввічливості (вітання, прощання, подяки і т.д.) в спілкуванні з рідними, знайомими, друзями?

2. Чи говорить Ваша дитина ласкаві, ніжні слова, коли Ви втомилися?

Назвіть їх

3. Чи вміє Ваша дитина слухати, не перебиваючи співрозмовника?

4. Вирішуючи конфліктні ситуації, Ваша дитина: - вступає в переговори, мотивуючи свою поведінку, - застосовує силу, - уникає прямих конфліктних ситуацій, - скаржиться вам.

5. Чи володіє Ваш дитина способами ввічливого поводження зі знайомими та близькими? Які мовленнєві звернення вона при цьому використовує?

6. Як ви реагуєте, коли ваша дитина порушує правила культурного спілкування?

7. Скажіть, будь ласка, які, на Вашу думку, способи виховання культури спілкування є найбільш ефективні?

Дякуємо за відповіді.

Додаток В

Пам'ятка для батьків «Ввічливі слова»

При спілкуванні з дитиною вдома не забувайте:

- звертатися до дитини по імені, а також використовуючи ввічливі слова;
- вранці говорити «доброго ранку», а ввечері «на добраніч»;
- висловлювати прохання зі словами «будь ласка»;
- дякувати за допомогу;
- говорити компліменти;
- обережно висловлювати критичні зауваження.

Для закріплення отриманих знань програйте з дітьми кілька ситуацій:

Ви зустріли на вулиці знайомих, і вони пригостили дитину цукеркою. Як поведе себе дитина, що скаже?

- Як зробити комплімент знайомій дівчинці?

Якщо дитина не може, зробіть комплімент самі. (Машенька, у тебе сьогодні чудова зачіска і гарна сукня, вона тобі дуже підходить!)

- Як поліпшити настрій мамі, бабусі? (Бабусю, спасибі за обід. Все дуже смачно. Ти чудово готуєш!)

- Якими словами зустріти маму ввечері в дитячому садку? (Доброго дня, мамо! Радий тебе бачити! Яка ти в мене гарна!)

Словник добрих слів і виразів для великих і маленьких: Доброго ранку. Добрий день. Добрий вечір. Доброго здоров'я. Добрий день. Дуже радий Вас бачити. Радий зустрічі з вами. Всього найкращого. Доброї ночі. Доброго шляху. До зустрічі. До побачення. На добраніч. Щасливої дороги. Вибачте будь ласка. Прошу вибачення. Я був не правий. Будьте ласкаві. Якщо вам не буде важко, Будь ласка допоможіть мені.